

EEN ASPECT VAN HET REFORMISME :
DE BELGISCHE WERKLIEDENPARTIJ EN HAAR
LIBERALE CONNECTIE (1889-1894)

door

André MOMMEN

Aspirant Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek

“Il faut donner au peuple travailleur la place
qui lui est due dans la société.
Nous ne voulons pas révolutionner,
nous voulons réformer.”

L. BERTRAND

1. TOELICHTING

1.1. De periodisering

Veelal leggen de historici van het Belgisch socialisme een grote cesuur in 1885, omdat dan de Belgische Werkliedenpartij ontstaat. De B.W.P. markeert een nieuwe etappe in de ontwikkeling van de arbeidersbeweging. Vanaf dat ogenblik is sprake van een onafhankelijke arbeiderspartij die, in tegenstelling tot haar voorganger, de Belgische Socialistische Arbeiderspartij (1879), wel de arbeidersmassa achter zich kreeg.

De volgende cesuur wordt in 1914 gelegd, omdat de wereldoorlog op dat moment de gezapige voortgang in de geschiedenis komt verstoren. Om deze lange tussenperiode van dertig jaar inzichtelijk te ordenen worden nog twee markerende hoekstenen in 1893 (verovering van het stemrecht) en in 1902 (mislukte algemene staking) gelegd.

Dergelijke historische data worden vaak “emotioneel” (1) vastgesteld, omdat ze achteraf gezien door de tijdgenoten als

(1) A. VAN DUINKERKEN, *Gorter, Marsman, Ter Braak, Utrecht-Antwerpen*, Spectrum 1967, blz. 61 (Aula 322).

persoonlijk belangrijk werden ervaren. Dit is beslist het geval voor iemand als Louis Bertrand (2), die als geen ander zijn stempel heeft gedrukt op de geschiedschrijving van het Belgisch socialisme. Maar in de meeste gevallen wordt door de wetenschappelijke beoefenaars van de geschiedschrijving ontkend dat dergelijke "emoties" een rol kunnen spelen, met het argument dat de historicus meestal geen geïnteresseerde acteur in het gebeuren was. Toch kunnen we spreken van een nauwe samenhang tussen de visie op het historisch gebeuren en het aanbrengen van een bepaalde cesuur. Een cesuur markeert een beslissende kwalitatieve sprong in het historisch proces en wordt derhalve "bedoeld" aangebracht. Het feit dat een historische gebeurtenis op zichzelf objectief is, kan dan nog geen garantie zijn voor het objectieve van deze operatie.

De apologetische geschiedschrijving van het Belgisch socialisme volgt de nogal naïeve visie van Louis Bertrand over het ontstaan van de B.W.P. De B.W.P. zou dan het produkt zijn van een toevallige kleermaker Boone, die tijdens een vergadering van de Brusselse *Ligue ouvrière* op 28 december 1884 op het gelukkige idee kwam om het oprichten van een onafhankelijke arbeiderspartij voor te stellen (3).

Op deze wijze wordt het feit van de oprichting van de B.W.P. gepresenteerd als een idealistisch moment (idee van Boone), terwijl daarentegen de oprichting van de B.W.P. een effect was van een aantal processen die eerder op gang waren gebracht door de progressistische "*Ligue de la Réforme électorale*", uit 1881 (4). De kleinburgerlijke kiesrechtagitatie te Brussel ontmoette een reële belangstelling bij de Brusselse beroepsgroepen uit de luxe-industrie. Deze branche worstelde vanaf 1880 met een economische crisis en hierdoor kwam de weg vrij voor een bepaalde vorm van politisering. Deze beroepsgroepen zagen nu in de uitbreiding van het stemrecht een middel om via de "politiek" de positie van hun beroep veilig te

(2) L. BERTRAND, *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*, Brussel-Parijs, Dechenne, 2 t., 1906-1907.

(3) idem, II, blz. 370. Er waren reeds eerder pogingen gedaan om een arbeiderspartij op te richten, echter zonder succes. Zie discussie van L. Bertrand en Ch. Delfosse gevoerd in 1883-1884 in het Vervierse krantje *La Sentinelle*, (coll. Kon. Bib. Brussel en IISG Amsterdam).

(4) Uitvoerig bij M. SZTEJNBERG, "La fondation du Parti ouvrier belge et le ralliement de la classe ouvrière à l'action politique, 1882-1886", in *International Review of Social History*, 1963, VIII, 2, blz. 198-215. Zie ook diens licentiaatsverhandeling (U.L.B.) over hetzelfde onderwerp (coll. St. Jacquemotte en Bib. Instituut E. Vandervelde te Brussel). Het betreft echter een "economistische" benaderingswijze van het politiseringsproces. Belangrijk materiaal (statuten en jaarverslagen) over de kiesrechtbeweging berust op het Instituut E. Vandervelde.

stellen binnen het kapitalistische systeem.

De liberale kiesnederlaag in 1884 zette een domper op de illusies van deze "gepolitiseerde" arbeiders en noopte hen tot een politieke heroriëntatie. Enkel maar het organiseren van een onafhankelijke arbeiderspartij ten einde op eigen kracht verder te gaan, was op dat ogenblik een logische stap. Maar het overgrote deel van de beroepsgroepen was nog vijandig jegens de socialistische ideologie (5). Nog gedurende enkele jaren zouden de Brusselse "ligues" van de B.W.P. hun *blauwe* vlag behouden, terwijl andere kozen voor de gemeentelijke kleuren. Dit wijst dus op een persisterende liberale invloed of zelfs een vorm van politiek neutralisme.

De B.W.P. bestond hoofdzakelijk uit kleinburgerlijke arbeiders uit de grote steden. De aanhang onder de Gentse fabrieksarbeiders vormde hier een uitzondering. Veel voeling met de proletarische massa's in Wallonië was er niet. Dat de opstand in 1886 als een volkomen verrassing kwam en dat in 1887-1889 de afsplitsing onder leiding van Alfred Defuisseaux mogelijk was, illustreren slechts deze tweedeling in de arbeidersbeweging (6).

Pas in 1889 begint een kwalitatief nieuwe fase (7). In dat jaar krijgt de B.W.P. daadwerkelijk greep op de Waalse arbeidersmassa. De partijleiders uit Gent en Brussel zullen vanaf dat moment functioneren als de spreekbuis van een klasse. Het reageren van bourgeoisie en arbeidersmassa getuigt van het voltrokken politiseringsproces. De hereniging van de B.W.P. met de afgescheiden "*Parti socialiste républicain*" van A. Defuisseaux accentueert zowel de kwalitatieve verandering in de politieke machtsconstellatie als het herwonnen zelfvertrouwen van de arbeidersklasse in de B.W.P. als de enige klasseorganisatie voor alle arbeiders.

Derhalve moeten we 1889 en niet 1885 nemen als keerpunt in de geschiedenis van de Belgische arbeidersbeweging.

Een volgende cesuur moeten we in 1899 en niet in 1893 of 1902 leggen. Het blote feit van de verovering van het algemeen meervoudig stemrecht in 1893 was slechts een betekenisvol incident

(5) Getuige hiervan is de weerzin van de Brusselse *Association générale ouvrière* om het predicaat "socialistisch" in de partijnaam op te nemen. Deze vereniging verliet na een conflict in 1889 de B.W.P. *Compte-Rendu des séances du Conseil National Ouvrière tenu à Bruxelles les 5 et 6 avril 1885*, imprimerie Edouard Maheu, Brussel, 1885, blz. 23 e.v. (coll. IISG en IEV).

(6) Uitvoerig bij Fr. MAHIEU-HOYOIS, *L'évolution du mouvement socialiste borain (1885-1895)*, C.I.H.C., Cahiers 68, Leuven-Parijs, Nauwelaerts, 1972.

(7) Ook internationaal gezien is 1889 een mijlpaal door het ontstaan van de zogenaamde Tweede Internationale en de Internationale Mijnwerkersfederatie.

of effect van de kwalitatieve verandering die zich in de jaren 1889-1891 had voltrokken. Het jaar 1899 markeert het eindpunt van die kwantitatieve ontwikkeling die volgde op de kwalitatieve sprong van tien jaar eerder. Tot 1899 won de B.W.P. voortdurend aan invloed onder de arbeidersbevolking, wat geïllustreerd wordt door spectaculaire groeipercentages tijdens de opeenvolgende parlementsverkiezingen, ook in de rurale arrondissementen. In 1899 lijdt de B.W.P. een grote tactische nederlaag (8). De gezamenlijke actie met de liberalen voor de evenredige vertegenwoordiging en het algemeen stemrecht mislukte, doordat de liberalen de coalitie verbraken toen de regering hen de evenredige vertegenwoordiging aanbood, evenwel zonder aan het stemrecht te raken. Bij de parlementsverkiezingen in 1900 overvleugelen de liberalen de B.W.P. wat betreft de zetelsterkte in de Kamer. Een dode partij was herrezen. De liberale partij kon weer functioneren als een nationale oppositiepartij met regeringsaspiraties en op die wijze een belangrijk deel van de ontevreden stedelijke kleine burgerij aan zich binden. Ook was op die wijze de voorwaarde geschapen voor de hereniging van alle liberale fracties. De mislukte algemene staking in 1902 was in alle opzichten het effect van de tactische nederlaag in 1899. Want behalve de liberalen, hadden ook de daensisten en de "getemde" christen-democraten in de katholieke partij voordeel gehaald uit de evenredige vertegenwoordiging, terwijl voor deze fracties het meervoudig stemrecht minder nadelig was. Kortom, in 1899 is de indamming van het socialisme bezegeld en treedt, wat betreft de B.W.P., een periode van stagnatie en malaise in. De B.W.P. is dan voor vele jaren door de bourgeoisie schaakmat gezet.

(8) In vele kiesarrondissementen worden de liberalen overvleugeld door de socialisten en deze laatste komen dan in de ballotages uit tegen de katholieken. Zie M. DUVERGER, *Les partis politiques*, Parijs, A. Colin 1969, blz. 332 e.v. 1899 was ook internationaal gezien een keerpunt. A. Millerand trad toe tot een burgerlijke regering ("ministerialisme"). E. Anseele sr. stuurde bij die gelegenheid een felicitatietelegram. Zie C. RENARD, *La conquête du suffrage universel en Belgique*, Ed. J. Jacquemotte, Brussel 1966, blz. 190. In Duitsland publiceerde E. Bernstein zijn omstreden boek *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (reprint Dietz, Hannover 1964, met inleiding van D. SCHUSTER), maar deze theoretische discussies vonden weinig weerklank in de B.W.P. (zie onze bijdrage "De introductie van de Bernstein-diskussie in de B.W.P." in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1973, nr. 2-3, blz. 85-100).

1.2. Methodologische opmerkingen

We zullen vooral de periode 1889-1894 bestuderen, omdat dit de eerste helft is van de fase 1889-1899. Deze eerste vijf jaren zijn in alle opzichten "exemplarisch" en verduidelijken waarom het in 1899 en ook in 1902 misliep met de B.W.P.

Vooral de relaties met de liberalen zullen we grondig bestuderen, omdat de bondgenotenpolitiek in de B.W.P. steeds het voorwerp is geweest van heftige discussies en ten slotte ook de politieke toekomst van de partij heeft bezegeld.

Eigenlijk moeten dergelijke tactische aspecten steeds gerelateerd worden aan de finaliteit zoals die door de B.W.P. geaccepteerd werd. Dit leverde een aantal bijkomende moeilijkheden op. Deze finaliteit is wel herkenbaar in de principe-verklaring van de partij, in de concrete eisen en in de gangbare opvattingen, doch dit alles bleef vrij mistig, omdat de partij lange tijd ideologisch bij elkaar gehouden werd door concrete eisen en veel minder door een gepreciseerd maatschappelijk toekomstbeeld. Pas op de congressen van Brussel (1893) en Quaregnon (1894) werden de principes vastgelegd in een "charter" (9). We moeten derhalve voor het grootste gedeelte terugvallen op ideologisch materiaal in de partijpers en in de pamfletten. De omvattende theoretische werken zijn opvallend schaars in die periode. Het vertaalwerk van de ideologische concepten in concrete eisenprogramma's en actiepunten moest dus gebrekkig en fragmentarisch blijven, omdat we nergens de principes aan de daden konden toetsen. Dit kon ook niet aan de hand van theoretische discussies in de partij. Die ontbraken bijna totaal. We konden enkel "empirisch" nagaan hoe de B.W.P. functioneerde in al haar geledingen (partijtop, militanten, aanhang) in haar concrete streven naar het realiseren van haar eisenprogramma. De voornaamste eis waarrond de partij zich in feite had gevormd, was het algemeen stemrecht. Het stemrecht werd in de B.W.P. gezien als een noodzakelijke voorwaarde om tot arbeidershervormingen te komen en om op vreedzame wijze naar het socialisme te evolueren.

Willen we de liberale connectie ergens plaatsen, dan zullen we vooral de actie voor het stemrecht en de hervormingspolitiek centraal moeten stellen in de analyse.

Aansluitend moeten we ons de vraag stellen in hoeverre de

(9) Uitvoerig hierover R. ABS, "L'aventure doctrinale du parti", in *En Directe. Périodique d'information militante. Parti Socialiste Belge*, nr. 14 (1974), blz. 16-21.

“liberale connectie” het algemene karakter van de B.W.P. kan weerspiegelen, of in hoeverre het bijzondere een afspiegeling is van het algemene (10).

We zullen een aantal andere aspecten, die duidelijk thuishoren bij de algemene theorie en methodologie van de geschiedschrijving en de politieke analyse, onvermeld laten. Enkel waar het nodig blijkt zullen we concepten als “opportunisme” en “reformisme” in het historische gedeelte van het exposé tot in de politieke consequentie doortrekken. Het spreekt vanzelf dat een zinnige behandeling van het onderwerp ook niet mogelijk is zonder inzicht in de klassenstructuur, de vormen van klassebewustzijn, het functioneren van de partij, de subjectieve aspiraties en reactiepatronen van de arbeidersklasse, etc. Maar ook hier komen al deze (essentiële) aspecten maar terloops op de voorgrond. Dat geldt ook voor de rol van het individu. In het laatste hoofdstuk trachten we systematisch een overzicht te geven van het reële functioneren van de B.W.P. in die periode. Op die wijze willen we de concrete werkelijkheid, het historisch proces, theoretiseren en op een hoger abstractieniveau brengen. Zo zou het mogelijk moeten zijn om diverse cybernetische modellen (11) te ontwikkelen en daardoor de geschiedschrijving als “technisch proces” beter te kunnen beheersen door het invoeren van onderzoek naar “analoge” situaties, zonder daarbij te vervallen in een gevaarlijke vorm van schematisme of “analogie-denken”. Door deze werkwijze kan ook de proceskant in het historisch gebeuren, vooral voor de politieke geschiedenis, verhelderd worden en kan meer inzicht verkregen worden in de “beheersmechanismen” die het functioneren van de B.W.P. reguleerden. De problematiek van het leidinggeven en het inspelen op acties van de basis door de partijleiding zijn daarvan de wezenlijke componenten. Dit zou kunnen bijdragen aan het uit de wereld helpen van het discrediet dat nu nog op de politieke

(10) Voor de methodologie zie o.a. *Grundlagen der marxistisch-leninistischen Philosophie*, Berlijn, Dietz 1973, *passim*. E. HAHN, *Historischer Materialismus und marxistische Soziologie*, Berlijn, Dietz 1968.

(11) G. KLAUS, *Kybernetik und Gesellschaft*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlijn 1973. Ook D. GROH (in *Kritische Geschichtswissenschaft in emanzipatorischer Absicht*, Stuttgart, Kohlhammer 1973) poogt theoretisch nieuwe wegen uit te zoeken, maar blijft in zijn concrete arbeid steken in een fatalistische en mechanische integratie-ideologie (zie diens *Negative Integration und revolutionärer Attentismus. Die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des Ersten Weltkrieges*, Frankfurt a.M., 1973, Propyläen-Ullstein Verlag). Kritiek hierop bij D. FRICKE, “Zum dialektischen Wechselverhältnis von Partei und Klasse in der deutschen Arbeiterbewegung vor dem ersten Weltkrieg”, in *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, Berlijn, XXI, 1973, 9, blz. 1074-1087.

geschiedschrijving drukt (12).

2. DE IDEOLOGISCHE CONDITIONERING

Vanaf haar ontstaan was de B.W.P. in wezen een "reformistische" partij. Het was niet alleen de voortzetting van de progressistische traditie die haar die kant deed opgaan, doch ook de noden en de invloeden van de kleinburgerlijke arbeidersgroepen uit de steden. Zeker, regelmatig gebruikten de partijleiders een radicale taal om de hervormingseisen kracht bij te zetten, doch tot daden kwam het nooit. De Waalse arbeidersmassa liet zich vaak van haar revolutionaire zijde zien, doch merkwaardig genoeg kon zij dit niet tot uitdrukking brengen in de partijtop zelf.

Concepten als "klassenstrijd" behoorden tot het gebruikelijke partijjargon, doch dat betekende nog niet dat iedereen in de B.W.P. aan deze concepten dezelfde praktische en tactische betekenis toekeende (13). Waren er in de partij kritieken, dan bleven ze meestal theoretisch onvertaald hangen in persoonlijke polemieken of kregen ze het etiket van het regionalisme mee. Soms werd wel het "bakkerij-socialisme" gelaakt (14), doch nooit werd dit gerelateerd

(12) Uitvoerig bij R. REMOND, "France : Work in Progress", in *The New History. Trends in Historical Research and Writing since World War II*, ed. by W. Laqueur & G.L. Moss in *Journal of Contemporary History*, Harper & Row, New York-Evanston, 1967, blz. 34-47. Vernieuwende aanpak voor België ook door E. WITTE, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden. 1830-1848*, Pro Civitate, Historische Uitgaven nr. 37, 1973, 2 delen (Prijs Pro Civitate 1968). Studie is echter gebaseerd op concepten als "ondermijnende minderheden".

(13) De interpretatie van het concept "klassenstrijd" vormde een twistpunt in de confrontatie tussen links en rechts in de partij. De rechtsen zagen in de klassenstrijd een "feit", waaraan de partij zich gewoon moest onderwerpen. Samenwerking met de liberalen voor het veroveren van hervormingen vloede voort uit dat "feit". De orthodoxe marxist Léon Meysmans opteerde voor de klassenstrijd als "beginsele", wat impliceerde dat deze tactiek (kiesallianties) strijdig was met dat beginsel. Zie hierover het grote debat in het dagblad *Le Peuple*, in 1898.

L. Meysmans : nr. 170, 177, 191, 194, 210, 215, blz. 1. Auguste Dewinne repliceerde in nr. 198, blz. 1, gevolgd door de pachtboer M. Hambursin uit Perwez in nr. 205, blz. 1 (pleit tegen de allianties). Zie ook weer Franz Fischer in *Le Peuple*, nr. 317, 13.11.1899, blz. 1 waarin hij het ministerschap van A. Millerand enigszins goedpraat. Opmerkelijk is echter dat L. Meysmans de enige in de B.W.P. was die een diepere studie maakte van het concept "klassenstrijd". Hij bestudeerde het in België onbekende boek van G. PLEKHANOV, "Les premières étapes d'une théorie : la lutte des classes", (voorwoord bij de tweede editie van het Communistisch Manifest), in *Oeuvres philosophiques*, Ed. du Progrès,

aan het socialistische einddoel en de weg naar de macht. Wie dat overigens zou gewaagd hebben, pleegde politieke zelfmoord of kwam in grote moeilijkheden.

Hoewel de B.W.P. in vele opzichten een uitloper was van de gestrande kiesrechtbeweging der liberalen, toch mogen we de liberale connectie niet reduceren tot louter historische verwantschap (twee loten aan éénzelfde stam). Ook de politieke logica van het moment speelde mee. Twee oppositiepartijen moeten elkaar ergens vinden, zelfs al is het rond een negatief doel, hier het ten val brengen van de katholieke regering. Maar in laatste instantie moeten we vooral oog hebben voor de objectieve klassebelangen die tot uitdrukking komen in de partijvorming en die het reageren van een partij in laatste instantie determineren.

Op vele plaatsen werkten progressisten en socialisten samen in de vrijdenkerij (vooral "*La Libre Pensée*") en voor sommigen strekte zich dat terrein uit tot in de vrijmetselarij (zoals de progressieve Brusselse loge "*Les Amis Philanthropes*") of de wandelgangen van de gerechtshoven. Hier bewegen we ons op het niveau van de persoonlijke relaties. Deze zijn wel belangrijk als communicatiekanaal tussen de twee partijen, vooral op cruciale ogenblikken, zoals bij de algemene stakingen of het aangaan van kiesallianties. De informele contacten verhinderen meestal een doorzichtige besluitvorming, maar van de andere kant wordt het historisch proces in laatste instantie niet bepaald door subjectieve factoren zoals de inter-persoonlijke relaties. De maatschappelijke werkelijkheid is niet het produkt van de "decision-makers", maar van het spel van objectieve en subjectieve factoren.

De inter-persoonlijke relaties zijn in ons geval wel van belang, omdat deze functioneerden als bevorderende elementen bij het verspreiden van het "opportunisme" in de B.W.P.

Indien we het "opportunisme" beschouwen als een houding, dan ligt de ontwikkeling van deze politieke houding vooral besloten in de partijstructuur en het partijfunctioneren. Het opportunisme ontstaat dan als beroepspolitici verschijnen zonder dat een

Moskou, deel II, blz. 481-538. Plekhanov critiseerde ook E. Vandervele, doch Meysmans maakt hiervan geen gebruik om de partijleider aan te vallen (zie *Le Peuple*, nr. 210, 29.7.1898, blz. 1). De visie van A. Dewinne verscheen ook in het revisionistische orgaan *Sozialistische Monatshefte*, 1899, blz. 521-524 en in *Le Mouvement social* (Parijs), 1899, I, blz. 591-598, waaruit blijkt dat deze discussie aansloot bij een internationale tendens.

(14) Zie in dit geval C. HUYSMANS, "Un essai de critique", in *L'Avenir social*, 1906, blz. 81-84. Ook opgemerkt door B.-S. CHLEPNER, *Cent ans d'histoire sociale*, Institut de Sociologie, U.L.B., Brussel, 1956, blz. 186.

democratisch georganiseerde achterban (partij) daadwerkelijk controle kan uitoefenen op het doen en laten van deze politici. Een zich onafhankelijk opstellende parlementaire fractie en het toekennen van grote invloed aan de meningen van de vertegenwoordigers van de partij in de verkozen staatsorganen, werkt het opportunisme in de hand. Dit was concreet het geval in de B.W.P.

Indien we het "reformisme" beschouwen als een ideologisch en politiek-praktisch concept, dan merken we dat het reformisme in de geschiedenis van de arbeidersbeweging vaak correleert met een bepaalde economische conjunctuur : heropleving van de economische activiteit en relatieve welvaart voor het grootste gedeelte van de arbeidersklasse. Ook heeft het reformisme zijn sociale wortels in bepaalde lagen van de arbeidersklasse : de arbeidersaristocratie en -bureaucratie.

Reformisme en opportunisme in de B.W.P. zijn dus nauw verweven met hoger vernoemde objectieve en subjectieve factoren en momenten in de ontwikkeling van de Belgische arbeidersbeweging.

3. DE LIBERALE CONNECTIE IN 1889-1894

3.1. De groeiende eenheid (1889)

De periode 1887-1889 markeerde een diepe crisis in de B.W.P. De Brusselse en Gentse partijleiders waren in de ogen van de Waalse arbeidersmassa gediscrediteerd omwille van hun makke houding in het aanvoeren van de massastakingen. De socialistische leiders hadden voortdurend gewaarschuwd voor provocateurs en voor het vernietigen van de partij bij onbesuisde acties. De afwikkeling van het proces rond het "Groot Complot" gaf de partijleiding volledig gelijk. De psychologische gevolgen van dit alles waren niet miniem, want hierdoor zegevierde de tactische conceptie van de reformistische leiders (15). Elke vorm van politiek radicalisme was gediscrediteerd. Dit kwam niet alleen in 1889 tot uitdrukking in de wijze waarop de aanhangers van A. Defuisseaux terug in de partij werden

(15) Fr. MAHIEU-HOYOIS, o.c., blz. 56.

opgenomen (16), doch ook in de latere geschiedenis.

De partijleiding kon voortaan de radicale elementen het zwijgen opleggen door de kreet "Pourbaix !" te slaken. Radicalisme was nu niet alleen gelijk aan "anarchisme", doch ook aan provocatie. Een pathetische oproep tot eenheid achter de partijvlag kon in de toekomst rekenen op massale steun. Want meningsverschillen die in andere omstandigheden tot een breuk in de partij moesten leiden, werden op die wijze emotioneel onaanvaardbaar gemaakt. Scheuring in de partij was in alle omstandigheden crimineel.

Het belangrijkste effect van het "Groot Complot" was de plotse en krachtige opflakking van het zelfvertrouwen van de arbeidersklasse. De Waalse federaties waren praktisch totaal vernietigd. Ook de mijnwerkers hadden hun bonden verlaten. Het jaar 1889 markeert dan ook de volledige en definitieve reorganisatie van de Waalse arbeiders. De aanzet was al geleverd op het B.W.P.-congres te Luik (1888) toen de Algemene Raad de opdracht meekreeg een internationale mijnwerkersfederatie te bevorderen. G. Defnet, die deze taak op zich nam, slaagde hierin (17). Ook de Nationale Mijnwerkersfederatie werd tot nieuw leven gewekt. De stijgende kolenprijzen wakkerde enkel maar de strijd lust van de mijnwerkers aan en hierdoor kreeg de B.W.P. de wind in de zeilen (18).

Maar de totale eenmaking van de arbeidersklasse onder leiding van de B.W.P. was nog geen feit. Zo hadden de Ridders van de Arbeid, die aanvankelijk enkel de glasblazers omvatten, een onaantastbare invloed verworven onder de mijnwerkers van het bekken van Charleroi. De Ridders van de Arbeid wensten hun eigen weg te gaan en keerden zich soms fel tegen de B.W.P. (19). Zij verschenen vanaf 1890 wel op de socialistische congressen als de algemene staking in de lucht hing, maar zij erkenden niet de politieke

(16) Zie brief van G. Defuisseaux aan J. Volders (d.d. 7.6.1889) met verzoek eenheid te herstellen (*Le Peuple*, nr. 164, 13.6.1889, blz. 1); besluit van herstellen van de eenheid (id., nr. 233, 21.8.1889, blz. 1-2); eenheidsconferenties te La Louvière (id., nr. 246, 3.9.1889, blz. 1-2) en Frameries (id., nr. 247, 4.9.1889, blz. 1). De dissidenten accepteerden de stemprocedure "per groep" voor het eenmakingscongres van 1890, zie *Compte rendu du 6me Congrès annuel tenu à Louvain les Dimanche 6 et Lundi 7 Avril 1890*, J. Maheu, Brussel 1890, blz. 10-11 (coll. IEV en IISG).

(17) *Compte rendu du 5me Congrès annuel tenu à Jolimont les Dimanche 21 et Lundi 22 Avril 1889 au Local de la Coopérative "Le Progrès"*, Imp. Berghmans-Van Cauwelaert, Brussel 1889, blz. 12-13 (coll. IISG en IEV).

(18) Explosieve situatie onder de mijnwerkers van het Centre en overslaan van de beweging op andere bekkens (o.a. Charleroi). (*Le Peuple*, nr. 279, 6.10.1889, blz. 1). De onrust duurde voort tot februari 1890.

(19) Zie *Compte rendu du 6me Congrès...*, o.c., blz. 15.

leiding van de Algemene Raad van de B.W.P.

Maar dit alles nam niet weg dat in 1889 de weg psychologisch geëffend was voor een totale eenmaking van de arbeidersklasse middels het voeren van een krachtige beweging voor het algemeen stemrecht (20).

Een tweede effect van het "Groot Complot" was de verkiezing van P. Janson bij een partiële kamerverkiezing te Brussel. Janson versloeg in de eerste ronde zijn doctrinaire opponent Ch. Graux en verpletterde op 2 juni 1889 in de ballotage zijn katholieke tegenstander. Janson had vanaf het begin de steun gekregen van de B.W.P. en in de tweede ronde hadden zich alle oppositionele krachten verenigd tegen de "Pourbaix-kandidaat". P. Janson, die gepleit had voor de beklagden tijdens het proces van het "Groot Complot", werd door de democratisch gezinde kleine burgerij en door heel wat arbeiders geïdentificeerd met de democratische beweging. De verkiezing van Janson betekende een triomf voor de liberale oppositie en versterkte de aspiraties van de progressistische politici om de leiding te nemen van een grote anti-clericale regeringscoalitie. De socialistische leiders waren zich wel bewust van dit gevaar en poogden tegen de "eenheidsillusies" van de Brusselse arbeiders te reageren. Doch met matig succes, want te Brussel verschenen de arbeiders met een "blauwe cocarde" op straat (21). P. Janson poogde nog steeds de tegenstellingen tussen progressisten en doctrinairers te overbruggen (22) en weigerde daarom verder te gaan dan het capacitair stemrecht. De B.W.P. had tijdens de kiescampagne gepoogd de formule van het algemeen stemrecht naar voren te schuiven, doch zonder succes. Omdat de doctrinairers het algemeen stemrecht nooit zouden accepteren, had Janson deze eis van de hand gewezen en had zich nadrukkelijk als een "protestkandidaat" tegen de regering gepresenteerd (23). Hij kon nu eenmaal rekenen op de anti-clericale reflex van vele arbeiders. De B.W.P.-leiding kon niet anders dan de kop nemen van de spontane arbeidersoptochten te Brussel, hoewel het overwegend "blauwe"

(20) Deze beweging naar eenheid strekt zich ook uit tot Antwerpen waar de dokwerkers in actie komen. *Le Peuple*, nr. 10, 10.1.1890, blz. 1; *Compte rendu du 6me Congrès...*, o.c., blz. 26; K. VAN ISACKER s.j., *De Antwerpse dokwerker, 1830-1940*, Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1966, blz. 109.

(21) *Le Peuple*, nr. 164, 13.6.1889, blz. 1.

(22) *Id.*, blz. 1.

(23) Zie J. Volders in *Le Peuple*, nr. 154, 3.6.1889, blz. 1.

karakter ervan opviel. De liberalen poogden deze euforische eenheidsstemming uit te buiten door het organiseren van een grote liberale triomfmars op 30 juni te Brussel, ten einde op die wijze het gezag van de katholieke regering te ondermijnen. De B.W.P. wilde wel meedoen doch eiste het meevoeren van de eis van het algemeen stemrecht. Iets wat de liberalen natuurlijk weigerden, waarop de socialisten verplicht waren elke medewerking van de arbeiders te ontraden en de "mauvaise plaisanterie du jeu de bascule clérico-libérale" (25) te ontmaskeren.

De liberalen leken de wind mee te hebben toen de regering ook nog aanstalten maakte om het capacitair kiesrecht voor de gemeenten en provincieraden te beknotten. De liberale agitatie kon zich nu makkelijker tot onder de arbeiders uitstrekken en aanspraak maken op historische rechten : het was een liberale regering geweest die in 1883 dit beperkt arbeidersstemrecht had verleend (26).

De B.W.P. moest hiertegen reageren en organiseerde op 10 november 1889, bij de heropening van de parlementaire sessie, een grote demonstratie voor het algemeen stemrecht. In vele steden werd toen betoogd. Te Luik koppelde de B.W.P. de viering van de Luikse Revolutie van 1789 aan de eis van het stemrecht, wat de plaatselijke progressisten zeer ontstemde. Deze laatsten hielden zich verontwaardigd afzijdig en verkozen de Revolutie op een waardige wijze te vieren, samen met de doctrinaire leden van het stadscollege (27). Dit belette echter niet dat de socialistische manifestaties, ook te Gent en Antwerpen, grote bijval genoten (28). De B.W.P. had het initiatief kunnen overnemen, want de progressistische agitatie voor het capacitair stemrecht vond geen enkele weerklank meer onder de arbeiders. Deze tijd was nu definitief voorbij.

Vanaf dat ogenblik deed er zich een verschuiving voor in het progressistische kamp. Zo volgden de Brusselse studenten de rode vlag van de jonge socialistische studentenvereniging (29). Tekenend was ook dat te Gent de progressisten E. van Beveren uitnodigden

(24) *Le Peuple*, nr. 164, 13.6.1889, blz. 1. Te Brussel liepen Th. Blanvalet (uit Luik), C. De Paepe en C. Goetschalck (Antwerpen) aan de kop om P. Janson in zijn woning te gaan feliciteren. Te Hoei (huy) liep M. Thonar mee in een blauw-rode optocht (*Le Peuple*, nr. 165, 14.6.1889, blz. 2.)

(25) J. Volders in *Le Peuple*, nr. 178, 27.6.1889, blz. 1. De Brusselse Federatie besloot niet mee te doen (*id.*, blz. 1).

(26) *Le Peuple*, nr. 286, 11.10.1889, blz. 1.

(27) *Id.*, nrs. 315, 316, 317 van 11/12/13.11.1889.

(28) *Idem.*

(29) *Idem.*, nr. 318, 14.11.1889, blz. 2.

voor een spreekbeurt over het algemeen stemrecht (30). De progressistische sprekers op de arbeidersmeetings in Wallonië kregen de zaal niet meer mee, tenzij ze zich openlijk uitspraken voor het algemeen stemrecht (31). Te Brussel ontstond een radicale vleugel in de progressistische "Association libérale", doch voorlopig slaagde deze er niet in de partijleiders te doen opteren voor de formule van het algemeen stemrecht (32). De meeste progressisten wilden de samenwerking met de doctrinaire "Ligue libérale" niet verbreken. De hoop op een liberale regeringsmeerderheid was nog veel te levendig in het liberale kamp (33).

3.2. "ni rouge, ni bleue, ni noire" (J. Volders)

De weken volgend op het zogenaamde "Groot Complot" werden in de Borinage overal enthoesiaste meetings gehouden om de overwinning op de regering te vieren. In deze euforische stemming raakte het idee van een nationale manifestatie voor het algemeen stemrecht populair. De B.W.P.-leiding was minder ingenomen met een dergelijk spontaan initiatief van de basis, te meer daar de datum voor de demonstratie (25 mei 1890) ongelukkig was. In een aantal kieskantons vonden dan provincieraadsverkiezingen plaats en sommige groepen hadden te kennen gegeven alle energie te besteden aan een kiesactie met de liberalen. De liberalen hadden zelf maar matige belangstelling getoond voor de socialistische manifestatie, met de verklaring dat voor hen de verkiezingen prevaleerden (34).

Onder druk van de Luikse, Vervierse en Leuvense groepen en met behulp van enkele invloedrijke partijleiders (J. Volders en L. Bertrand), besloot het partijcongres van 1890 dat de nationale manifestatie tot 10 augustus werd uitgesteld (35). Op die wijze kon de partij in de periode mei-juni optimale druk uitoefenen op de liberalen tijdens hun verkiezingsstrijd.

(30) *Idem*, nr. 362, 28.12.1889, blz. 1.

(31) G. Lorand spreekt te La Hestre (Centre) over "la nation armée", maar krijgt pas applaus als hij overschakelt op het "algemeen stemrecht" (*Le Peuple*, nr. 345, 11.12.1889, blz. 2.) Het liberale kamerlid Lescarts (arrond. Bergen) sprak te Pâturages (Borinage) over het algemeen stemrecht (*idem*, nr. 310, 6.11.1889, blz. 2).

(32) De Brusselse oppositie telde figuren als L. Furnémont, E. Brunet, G. Grimard. Zie *Le Peuple*, nr. 309, 5.11.1889, blz. 1.

(33) *Idem*, blz. 1.

(34) *Compte rendu du 6me Congrès...*, o.c., blz. 27, 37.

(35) *Idem*, blz. 45.

In dat opzicht stelde zich voor de partij de vraag of er kiesallianties met de liberalen tot stand mochten komen en of deze allianties verhoogde trekkracht op de beweging voor de grondwetsherziening konden uitoefenen. Vele groepen in de B.W.P. wilden enkel maar allianties met de progressisten, andere groepen waren principieel tegen een verbond met burgerlijke partijen. Het Leuvens partijcongres (1890) omzeilde deze klip door de federaties de volle vrijheid te geven om al of niet te onderhandelen met de liberalen. Als enige restrictie werd verwezen naar artikel 9 van de partijstatuten :

“Les associations affiliées au Parti ouvrier ne contracteront d’alliance avec d’autres associations qu’à la condition de maintenir l’intégrité de leur programme” (36).

Algemeen werd hieronder verstaan dat enkel maar de progressisten in aanmerking kwamen, maar in de praktijk was dat erg moeilijk te controleren, omdat de progressistische partij een zeer losse formatie was.

Op vele plaatsen bestonden nog geen representatieve progressistische kiesverenigingen, terwijl de verschillen in graad van vooruitstrevendheid van plaats tot plaats sterk uit elkaar liepen.

De B.W.P. voorspelde echter een liberale kiesnederlaag en hoopte dat dit de doodslag voor de liberale partij zou betekenen. In dat geval zou de B.W.P. naar voren treden als de enige serieuze oppositionele politieke kracht en alle progressisten naar zich toe halen. Doch enkel maar het eerste deel van deze voorspelling werd door de feiten bevestigd. In werkelijkheid was de cohesie in het liberale kamp toegenomen toen de parlementsverkiezingen van 1890 naderbij kwamen. Dit viel in het nadeel van het progressisme uit, want noch te Gent en te Leuven, noch in de doctrinaire burcht te Luik kregen de progressisten een kans om op de voorgrond te treden. De liberale eenheidsreflex werkte uitsluitend in het voordeel van de doctrinaire politici. De liberale opinie was gekant tegen een eventueel progressistisch regeringsexperiment. Het enige alternatief voor A. Beernaert was nog altijd Frère-Orban.

(36) *Idem*, blz. 37-57. D. Maroille voerde de radicalen aan : “...pour marcher d’accord avec les principes socialistes, la lutte, sans entente s’impose : pour faire une propagande pour la République et le Collectivisme, il faut se sentir les coudes libres. Les élections doivent être une campagne en faveur de principes”. Zijn vriend E. Fauviaux, die vaker blijk gaf van onstandvastigheid, beweerde : “...pour le Borinage, l’alliance sera favorable aux revendications ouvrières”. De Brusselse “ligues ouvrières” en beroepsgroepen waren fel “possibilistisch”.

De houding van de socialistische federaties ten aanzien van de coalities met de liberalen was vrij uniform. Meestal werd gepoogd tot een akkoord te komen over een plaats op de liberale lijst.

Te Luik besloten de socialisten hun voorman C. Demblon te presenteren voor een plaats op de Kamerlijst. De Luikse Federatie moest dan eerst het verbod, in 1887 uitgesproken over de "*Association libérale*", opheffen, doch C. Demblon presenteerde zich, met goedkeuring van zijn federatie, als *individuele* socialist (37). C. Demblon ging zijn kandidatuur in de liberale kiesvergadering persoonlijk verdedigen, doch werd weggestemd (38). Dit belette de B.W.P. niet om zich met de homogeen-liberale lijst te solidariseren en de uitgesproken anticlericale kiescampagne van de doctrinairers te steunen. De rechtvaardiging hiervoor schreef de Luikse correspondent van *Le Peuple* onomwonden neer als :

"...nous le ("A bas la calotte !", A.M.) reprenons dans la lutte électorale de mai en lui donnant une signification franche, conforme à notre conduite incessamment nette et digne..." (39).

De progressisten hadden zich intussen ook volledig gesolidariseerd met de doctrinaire campagne (40), waardoor de anticlericale eenheid volledig werd (41). De B.W.P. liet dus elke eigen gezichtsbepaling achterwege.

Te Charleroi had zich onder leiding van J. des Essarts een aantal progressisten verenigd in een "*Union libérale démocratique*". Op het eisenprogramma stond onder andere het algemeen stemrecht en het verplicht onderwijs (42). Deze progressistische groep zocht toenadering tot de Ridders van de Arbeid en besloot Jean Caeluwaert

(37) "Ainsi dispensé, notre ami Demblon n'a pas cru qu'il pouvait balancer entre ses sentiments personnels et le devoir, et il a présenté sa candidature à l'Association, non comme délégué du Parti ouvrier qui ne lui a donné aucun mandat, mais comme socialiste". *Le Peuple*, nr. 131, 11.5.1890, blz. 2.

(38) Demblon kreeg 205 op de 791 stemmen in de poll (*id.*, nr. 141, 21.5.1890, blz. 2).

(39) *Le Peuple*, nr. 139, 19.5.1890, blz. 2. De Luikse chroniqueur is in die tijd een zekere Marlagne.

(40) Zie oproep van progressisten te Seraing. *Le Peuple*, nr. 144, 24.5.1890, blz. 2.

(41) Te Luik stelde de B.W.P. voor een partiële provincieraadsverkiezing een eigen kandidaat, de schoenmaker en gemeenteraadslid Lebeau uit Grivegnée. De liberalen presenteerden de progressist Micha. *Le Peuple*, nr. 133, 13.5.1890, blz. 2.

(42) Gebeurde in april 1890. *Le Peuple*, nr. 101, 11.4.1890, blz. 1.

voor te dragen voor een plaats op de lijst van de oude "Association libérale" (43). De doctrinairen weigerden echter een arbeiderskandidatuur (44). Hierop presenteerde de "Union libérale démocratique" Jean Caeluwaert als geïsoleerde kandidaat tegen de liberale lijst (45). Gedurende enige tijd leek het erop alsof de burgerlijke democraten, die over een invloedrijk regionaal dagblad als *Le Journal de Charleroi* beschikten en contacten hadden met de plaatselijke arbeidersbeweging en met de talrijke vrijdenkersgroepen, in staat waren een beslissende splitsing teweeg te brengen in het liberale kamp. Maar ook te Charleroi werkte de eenheidsreflex tegen de progressisten, zeker met een arbeiderskandidaat als oppositionele spits. In het zicht van de verkiezingen verloor de "Union libérale démocratique" steeds meer leden (46) en alles liet voorzien dat J. Caeluwaert enkel nog maar kon rekenen op de kleine groep van progressistische cijnskiezers (47).

In de Borinage besloot de socialistische federatie L. Defuisseaux te vragen om zich kandidaat te stellen in de liberale kiesvereniging (48). De socialistische groepen zagen wel in dat een verkiezing van hun kandidaat door de cijnskiezers eventueel als agitatiewapen gebruikt kon worden. Daarom organiseerden zij meetings en volksstemmingen, om L. Defuisseaux ook de verkozene van het hele volk te laten zijn (49). Maar de "Association libérale" uit Bergen (Mons) wees de socialistische eis om L. Defuisseaux zonder poll op de lijst te zetten af en presenteerde hierop gewoon haar uittreedende kamerleden (50). De socialisten presenteerden toen L. Defuisseaux als geïsoleerde kandidaat tegen de liberalen (51). Het populair succes bij de volksstemmingen was verzekerd, doch

(43) *Le Peuple*, nr. 108, 18.4.1890, blz. 2. Over de Ridders en Jean Caeluwaert zie M. DOMMANGET, *La Chevalerie du Travail française 1893-1911*, Lausanne, Ed. Rencontre, 1967, blz. 37-50.

(44) *Le Peuple*, nr. 114, 24.4.1890, blz. 2

(45) Ook nu weer ontstond er rivaliteit met de B.W.P. *Le Peuple*, nr. 119, 29.4.1890, blz. 2.

(46) *Idem*, nr. 157, 6.6.1890, blz. 1. De *Unions ouvrières* riepen desondanks op om Caeluwaerts kandidatuur te behouden. *Idem*, nr. 155, 4.6.1890, blz. 1.

(47) J. Caeluwaert verkreeg 217 cijnsstemmen. *Idem*, nr. 162, 11.6.1890, blz. 1.

(48) *Le Peuple*, nr. 113, 23.4.1890, blz. 2.

(49) *Idem*, nr. 127, 7.5.1890, blz. 2; nr. 129, 9.5.1890, blz. 1.

(50) *Idem*, nr. 135, 15.5.1890, blz. 2. De liberalen weigerden ook plaatsen in te ruimen voor socialisten op kantonale lijst voor de provincieraad (te Pâturages). Zie *Le Peuple*, nr. 113, 23.4.1890; nr. 127, 7.5.1890, blz. 2. De B.W.P. kwam toen met een eigen lijst.

(51) *Le Peuple*, nr. 150, 30.5.1890, blz. 2.

L. Defuisseaux kon van de zijde van de cijnskiezers maar weinig steun verkrijgen (52).

Voor de provincieraadsverkiezingen streed J. Malempré in het kieskanton Spa alleen tegen alle burgerlijke lijsten en verhinderde zo dat de liberalen in de eerste ronde zegevierden (53). Ook te Leuven slaagde de socialist Ch. Meulemans erin de liberale kandidaat tot een ballotage met de katholieke tegenstrever te dwingen (54). Te Brussel kon de B.W.P. geen akkoord bereiken met de liberalen voor een plaats op de lijst. De progressisten en doctrinairen dienden een gezamenlijke lijst in voor de provincieraad en besloten voor de gemeenteraadsverkiezingen in oktober op dezelfde basis samen te werken (55). Hierdoor viel de B.W.P. volledig uit de boot. Heftige verbale reacties van de gedupeerde socialisten (56) konden echter niet verhullen dat de politieke oogmerken van de socialistische leiders minder radicaal waren. De B.W.P. bracht onder andere geen eigen lijst uit voor de provincieraad en bleef speculeren op een akkoord voor de gemeenteraadsverkiezingen (57). De angst om het katholieke kamp te versterken speelde zeker mee, maar ook de wens om de progressisten mee te krijgen voor de nationale manifestatie van 10 augustus

(52) L. Defuisseaux kreeg 404 cijnsstemmen. Op de dag van de verkiezingen legden 25 à 30.000 arbeiders het werk neer (*Le Peuple*, nr. 162, 11.6.1890, blz. 1-2). L. Defuisseaux werd vereerd als een god. De arbeidersvrouwen, zoals dat gebruikelijk was in religieuze processies, strooiden zand en bloemen voor zijn voeten tijdens een optocht door de mijnwerkersdorpen. Zie *Le Peuple*, nr. 140, 20.5.1890, blz. 2-3.

(53) Malempré presenteerde zich als socialist en republikein. In zijn manifest stond: "L'évolution sûre, lente et pacifique peut encore l'emporter sur la Révolution, mais il faut qu'on se hâte et que l'on fasse droit à ces revendications qu'acclamait hier encore le Proletariat universel : limitation des heures de Travail et Fixation d'un minimum de salaire." (*Le Peuple*, nr. 141, 21.5.1890, blz. 2) Malempré kreeg 527 stemmen, de katholieke kandidaten tussen 790 en 759 en de liberalen tussen 1015 en 962 (*Le Peuple*, nr. 147, 27.5.1890, blz. 2). In het kanton Verviers onthielden de socialisten zich van steun aan de verenigde liberale lijst (*idem*, nr. 136, 16.5.1890, blz. 2).

(54) Ch. Meulemans kreeg 286 stemmen. De liberale kandidaat kreeg er 2.558 en de katholiek 2.594 (*Le Peuple*, nr. 146, 26.5.1890, blz. 1). De liberaal had dus de socialistische kiezers nodig om in de tweede ronde een kans te maken.

(55) *Le Peuple*, nr. 121, 7.5.1890, blz. 2.

(56) Op 3 mei 1890 besluit de Brusselse Federatie in deze omstandigheden geen alliantie aan te gaan (*idem*, nr. 121, 7.5.1890, blz. 1).

(57) "Nous regrettons que ces anciens alliés de l'Association croient devoir momentanément se séparer de nous et nous espérons les retrouver prochainement à nos côtés". *Le Peuple*, nr. 128, 8.5.1890, blz. 1. De B.W.P. kandideerde niet voor de Brusselse provincieraadsverkiezingen (*idem*, nr. 135, 15.5.1890, blz. 2). H. Denis, uittredend provincieraadslid, was hier weer kandidaat op de liberale lijst (*idem*, nr. 146, 26.5.1890, blz. 1).

beïnvloedde de voorzichtige houding van de B.W.P. Inschikkelijkheid en geduld werden aangewend om de progressisten los te weken van de doctrinairen (58).

Te Gent kwam voor het eerst tot uitdrukking dat de progressisten zich onbehaaglijk voelden onder de doctrinaire paraplu. De grote verkiezingsnederlaag voor de Kamer opende de bres. In de loop van juni 1890 hielden de progressisten samen met de B.W.P. meetings voor het algemeen stemrecht en het waren de Gentse progressisten die P. Janson onder druk zetten om een nationaal progressistisch congres samen te roepen ten einde het algemeen stemrecht op het eisenprogramma te zetten (59).

Maar de doorbraak in het progressistische kamp was voorlopig nog bescheiden. Zo kwamen de adhesiebetuigingen voor de nationale manifestatie van 10 augustus maar schaars binnen. De manifestatie vond een grotere weerklank onder de arbeidersbevolking. Zelfs de a-politieke Brusselse en Luikse arbeidersverenigingen besloten mee te doen. Doch de machtige Brusselse "*Association libérale*" zweeg (60).

J. Volders meende hierop het karakter van de nationale manifestatie kernachtig te verduidelijken met de slagzin :

"ni rouge, ni bleue, ni noire" (61).

(58) *Le Peuple*, nr. 167, 16.6.1890, blz. 1; nr. 169, 18.6.1890, blz. 1; nr. 178, 27.6.1890, blz. 1-2.

(59) *Idem*, nr. 172, 21.6.1890, blz. 1; nr. 175, 24.6.1890, blz. 1. Op 9 februari vertolkte J. Volders de verwachtingen van vele socialistische collega's : "Peu à peu le libéralisme perd son point d'appui dans la bourgeoisie, et comme il n'a pas jusqu'ici que bercer le peuple de promesses toujours irréalisées, la méfiance de la classe populaire à son égard ne fait qu'aller en augmentant, il a beau se subdiviser en fractions et en sous-fractions de parti, cela ne change rien aux sentiments de la masse." Hij verweet vele progressisten nog te willen vasthouden aan de formule "lezen en schrijven". De nationale betoging betekende geen "démonstration en faveur des réformes socialistes inscrites au programme du parti ouvrier, mais simplement d'une manifestation populaire en faveur du suffrage universel (...)" Volders hoopte dat de liberalen snel zouden beslissen en besluiten "d'abandonner leur habituelle besogne électorale (...)". (*Le Peuple*, nr. 40, 9.2.1890, blz. 1.)

(60) Zoals de *Association générale des Travailleurs de Liège*, deze besloot mee te lopen met hun eigen vlag, nl. de Luikse kleuren (*Le Peuple*, nr. 184, 3.7.1890, blz. 1); de groevenwerkers uit Sprimont kwamen onder leiding van "roi" Pahaut (*idem*, nr. 222, 10.8.1890, blz. 1); uit Luik kwam de mutualiteit *Les Ateliers réunis* (*idem*, nr. 191, 10.7.1890, blz. 2).

(61) Hadden medewerking toegezegd : *Cercle libéral*, uit Schaarbeek (*Le Peuple*, nr. 154, 3.6.1890, blz. 1); de Gentse studenten (*idem*, nr. 168, 17.6.1890, blz. 1); de Antwerpse progressisten en geuzen (*idem*, nr. 190, 9.7.1890, blz. 2); *Le Libre Pensée* uit-Luik (*idem*, nr. 192, 11.7.1890, blz. 1). De volgende progressistische bladen uit de provincie gaven hun steun : *Le Journal de Gand*, *Le Journal de Charleroi* en *La Justice* (Luik).

Hierbij nodigde hij alle groeperingen die de grondwetsherziening voorstonden, zonder onderscheid van politieke kleur, uit mee te doen. Het accepteren van de formule van het algemeen stemrecht was niet nodig. Dit was een tactische zet, want op 10 augustus werd te St.-Gillis de bekende eed afgelegd en deze luidde ondubbelzinnig :

“Les ouvriers et les démocrates de Belgique réunis le 10 août 1890, au Parc de Saint-Gilles, en une manifestation solennelle, jurent de combattre sans trêve ni repos jusqu’au jour où, par l’établissement du Suffrage Universel le peuple aura réellement conquis une patrie.” (62)

De reacties uit het bekken van Charleroi waren massaal (63). De Ridders waren met duizenden afgekomen en sleurden vele rationalistische groepen en muziekverenigingen mee (64). Talrijke progressisten verschenen op het appel. Maar dit waren vooral verenigingen uit de provincie, zonder reële invloed op de progressistische leiders te Brussel (65).

De eenheid tussen socialisme en burgerlijke democratie had moeten bezegeld worden na afloop van de manifestatie, tijdens een democratische conferentie met afgevaardigden van alle deelnemende groeperingen (66). De conferentie nam het besluit een manifest uit te geven en op korte termijn een nationaal democratisch congres voor het algemeen stemrecht samen te roepen (67). Dit congres zou te Brussel op 14 september vergaderen.

De nationale manifestatie van 10 augustus had een belangrijk psychologisch effect op het zelfvertrouwen van de arbeidersmassa,

(62) *Le Peuple*, nr. 224, 12.8.1890, blz. 1.

(63) *Le Peuple*, nr. 173, 22.6.1890, blz. 1.

(64) De *Union des Mineurs* van J. Caeluwaert (uit Jumet-Gohyssart) besloot begin april mee te doen, dit onder druk van de mijnwerkers (*Le Peuple*, nr. 101, 14.4.1890, blz. 1). J. Volders ging begin augustus nog een waarschuwende redevoering houden te Dampremy en maande aan “...à ne jamais faire bande à part...” (*idem*, nr. 217, 5.8.1890, blz. 1). Ut Charleroi kwamen 31 van de 32 groepen van de *Fédération rationaliste* met 18 vlaggen en muziekkorpsen.

(65) Te Brussel kwam er wel enige beweging in de progressistische linkervleugel (*Groupe du Suffrage universel*), waaraan *Le Peuple* de nodige geïnteresseerde aandacht besteedde (nrs. 265, 269, 233, 271 van 1890).

(66) Was trouwens een idee van de progressistische *Le Journal de Gand* (*Le Peuple*, nr. 221, 9.8.1890, blz. 1).

(67) Het debat dreigde een gevaarlijke wending te nemen toen L. Verrycken, hiermee de gevoelens van vele arbeiders vertolkend, opmerkte “que le temps des manifestations et des délibérations est passé et qu’il faut songer à d’autres moyens plus hardis, les grèves générales entre autres.” De voorzitter deed deze inbreng af met de opmerking dat Verrycken buiten de orde ging en dat de afgevaardigden geen mandaat hadden om over de algemene staking een besluit te nemen. *Le Peuple*, nr. 224, 12.8.1890, blz. 1-2.

vooral op de mijnwerkers (68). Eind augustus brak plots grote opwindning uit onder de mijnwerkers van de Borinage, toen de mijnbazen hun plannen bekend maakten om een knevelend reglement, daterend uit 1852, weer in te voeren. De reactie was indrukwekkend, want in de loop van enkele dagen legden 22.000 mijnwerkers het werk neer (69). De plaatselijke militanten zagen zich genoodzaakt J. Volders ter hulp te roepen om de mijnwerkers terug aan de slag te krijgen, met het argument dat de uitspraak van het democratisch congres van 14 september moest worden afgewacht (70). De mijnwerkers gehoorzaamden, doch de sfeer bleef uiterst gespannen (71).

3.3. "à la remorque des progressistes"

Het buitengewoon democratisch congres van 14 september was bedoeld om een democratische coalitie te smeden en een actie te beginnen voor het algemeen stemrecht. De opwindning in de Waalse kolenbekkens voorspelde echter niet veel goeds voor de stemming op het congres. Dit was onmiddellijk te merken op 14 september toen de arbeidersafgevaardigden uit Wallonië de zaal binnenstroonden. De algemene staking (72) hing in de lucht (73).

(68) Typerend voor de stemming was het lied dat een onbekende mijnwerker, staande op een caf etafel in het Brusselse Volkshuis na afloop van de manifestatie zong :

"Allons Borains, r veillons-nous,
Pour renverser les censitaires,
Nous sommes r volutionnaires,
Borains, r veillons-nous ! "

Le Peuple, nr. 224, 12.8.1890, blz. 1

(69) *Le Peuple*, nrs. 234, 235, 236, 237, 238, 239.

(70) *Le Peuple*, nr. 240, 28.8.1890, blz. 1.

(71) *Le Peuple*, nrs. 243, 244, 245, 248, 253, 1890.

(72) *Le Peuple*, nr. 260, 17.9.1890, blz. 1.

De Nationale Mijnwerkersfederatie had de federaties van de vier bekkens de vrijheid gelaten bij het bepalen van hun standpunt ten aanzien van de algemene staking. (*Idem*, nr. 238, 16.8.1890, blz. 1-2). Maar de Waalse federaties gaven hun afgevaardigden een stakingsmandaat mee. Federatie Luik (*idem*, nr. 239, 27.8.1890, blz. 2); Verviers (*idem*, nr. 250, 7.9.1890, blz. 2); Borinage (*idem*, nr. 252, 9.9.1890, blz. 2-3); Centre (*idem*, nr. 256, 13.9.1890, blz. 2-3). De groepen uit de Borinage hadden zelfs elk een imperatief stakingsmandaat op zak (*idem*, nr. 257, 14.9.1890, blz. 2).

(73) Er heerste een "walk-over" stemming. "La gr ve est le th me de toutes les conversations (...) on sent qu'elle sera vot e   une  norme majorit ; cela est dans l'air (...)". *Le Peuple*, nr. 258, 15.9.1890, blz. 1.

De socialistische partijleiders waren allerminst enthousiast over het idee van de algemene staking en poogden het stemmen van "harde" resoluties tegen te gaan. De demagogisch geaarde E. Anseele sr wilde de algemene staking opbergen en vervangen door het surrogaat van de massale demonstraties. "Les manifestations sont le seul moyen de contrôler nos forces" (74). E. Anseele wilde daarom in 1891 tijdens de Pinksterdagen, als de Gentse arbeiders toch de gewoonte hadden om een dagtrip naar zee te maken, een nieuwe wandeling door de hoofdstad organiseren. "Nous mettrons le peuple belge dans le même état d'esprit que le peuple français en 1789 et le gouvernement ne pourra résister à l'expansion de nos idées" (75). Deze pleidooien werden door de mijnwerkers, vooral uit de Borinage, op luide protesten onthaald. De mijnwerkers waren het demonstreren moe en verlangden harde acties : de algemene staking. L. Verrycken vond op dat moeilijke moment de juiste toon :

"Nous ne pouvons pas espérer un mouvement unanime de tous les travailleurs. Mais une branche seule, les houilleurs, pourrait forcer tous les autres à faire grève" (76).

De partijleiders poogden in elk geval het decreteren van de staking op een vaste datum te voorkomen en slaagden erin de meeste federaties, behalve die van de Borinage, te verenigen rond een compromisresolutie. De resolutie hield in dat alles in het werk moest worden gesteld om de staking voor te bereiden "...à aussi brève échéance que possible et pour la faire réussir lorsqu'elle sera décrétée" (77). Waarbij echter in het vage bleef wie de algemene staking mocht verklaren.

De aanwezige progressisten hadden zich tijdens de heftige debatten wijselijk op de vlakte gehouden. Hoewel afkerig van het gebruik van het stakingswapen (78), hadden ze niet eens een ernstige poging ondernomen om het stakingsbesluit te dwarsbomen.

(74) *Idem*, blz. 1.

(75) *Idem*, blz. 1. Het revolutiemodel uit 1789 had vanaf het ontstaan van de Belgische arbeidersbeweging een zekere populariteit, terwijl daarentegen 1848 en de Parijse Commune als een bloedig, dus te mijden, voorbeeld gold. Nooit werd er een diepgaande analyse gemaakt van die mislukte revoluties. Zie in dit verband *Le Mirabeau*, 3de jg., nr. 33, 6.3.1870, blz. 1 (coll. IISG en Kon. Bib. Brussel).

(76) *Le Peuple*, nr. 259, 16.9.1890, blz. 1.

(77) *Idem*, blz. 1.

(78) W. de Sélys Longchamps uit Ciney : "Je ne vois pas non plus dans la grève un mouvement révolutionnaire. Je vous mets en garde contre les révolutions parce que je songe à la facilité avec laquelle les gouvernements les provoquent". (*Idem*, blz. 2).

Uit de houdingen en uitlatingen van de vooraanstaande partijleiders bleek dat zij niet warm liepen om de genomen beslissingen actief en planmatig voor te bereiden (79). De partijleiders hadden niet het revolutionaire temperament en de vaardigheid om de massastaking aan te voeren. Hun belangstelling ging veel meer uit naar het organiseren en moraliseren van de arbeiders. Het tactisch voeren van een bondgenotenpolitiek ten aanzien van de burgerlijke democraten vertaalde zich concreet in het organiseren van straatmanifestaties, gezamenlijke meetings en vooral kiesallianties. Te Gent en te Brussel werd tijdens de weken volgend op het congres niet meer gepraat over de consequenties en de praktische uitvoering van de genomen besluiten. Dat gebeurde wel in de Borinage en het Centre (80).

Te Brussel had men veel energie veel voor de nakende gemeenteraadsverkiezingen, een gebeurtenis die in de ogen van de kleinburgerlijke beroepsgroepen een bijzondere betekenis had. De beroepsgroepen waren gebrand op kiesallianties met de liberalen om zo doende één of twee van hun vertegenwoordigers in de gemeenteraad te loodsen. Dit met de uitdrukkelijke bedoeling er te pleiten voor arbeidershervormingen in het belang van de beroepsgroepen, zoals in de lastencohier van de gemeentelijke openbare aanbestedingen bepalingen laten opnemen aangaande het minimumloon en de beperking van de arbeidsduur (81).

(79) Dit gold voor Anseele en Millio (E. Stautemas) uit Gent; voor de Antwerpse afgevaardigden C. Goetschalck en E. Henrion maar ook voor de Brusselse typograaf A. Delporte. Na het stemmen van de staking verklaarde Delporte: "Maintenant il faut laisser les enthousiasmes de côté. (...) Mais croire que (...) nous serons prêts dans un an, c'est peut-être une erreur. Etes-vous prêts mêmes dans vos centres miniers? Le Borinage, le Centre, le sont-ils? Non!" (*idem*, blz. 2). Volgens Anseele kon een staking pas slagen indien er voldoende geld en brood uit de bakkerijen rolden om de hele arbeidersklasse te voeden! (*idem*, nr. 258, 15.9.1890, blz. 2).

(80) In de Borinage werden de afgevaardigden ongeduldig opgewacht. (*Le Peuple*, nr. 261, 18.9.1890, blz. 2). Er werden plannen gemaakt om hun blad *La Bataille* naar Brussel over te brengen en op groot formaat in de beide landstalen te verspreiden. Dit met het doel de algemene staking te verkondigen. (*idem*, nr. 278, 5.10.1890, blz. 2.)

(81) De politisering van een aantal beroepen, zoals de typografen via hun *Ligue En Avant*, had zich rond dit programmapunt voltrokken. Zie E. HUBERT & A. CHARLES, *Historique de l'Association libre des Compositeurs et Imprimeurs typographes de Bruxelles (1842-1892)*, Brussel, P. Weissenbruch, 1892, blz. 201 e.v.; G. CONRARDY, *Histoire de la Fédération locale. Industrie du Livre de Bruxelles*, Brussel, Etablissements généraux d'imprimerie, 1921, blz. 19 e.v.; J. DE BOE, *Un siècle de luttes syndicales. 1842-1952*, Brussel Ed. Syndicat Unifié du Livre & Papier, 1952.

Hier stoten we trouwens op de materiële basis van het reformisme in het Belgisch socialisme. De meeste B.W.P.-leiders waren opgegroeid in en vertrouwd met de noden en wensen van de kleinburgerlijke arbeiderslagen. Deze beroepsgroepen stonden vijandig tegenover een algemene staking, omdat die hun organisatie kon vernietigen en hun relaties met de werkgevers kon schaden. Daarbij voelden zij zich ook nog verheven boven het ongeschoolde proletariaat en hadden zich zowel georganiseerd tegen de patroons als tegen de ongeschoolden om hun beroep te beschermen (82). Politiek gezien waren ze vatbaar voor het progressisme en waren op een bepaald moment zelfs geneigd Janson te volgen. Hun houding belette de socialistische leiders te Brussel grotendeels, indien ze dat oprecht gewild hadden, een al te principiële opstelling tegen de liberalen. Angstvallig beluisterden de partijleiders meestal de stemming onder de ambachtelijke beroepen en zij haastten zich om aan iedere fluctuatie in de opinie tegemoet te treden.

Een voorbeeld van dat anticipatievermogen van de B.W.P.-leiding was het besluit van de Brusselse Federatie om op gemeentelijk vlak kiesallianties met de liberalen aan te gaan. Het besluit in die zin dateerde al van 30 juni 1890 en was ingegeven door het op til zijnde akkoord tussen de Schaarbeekse "*Ligue ouvrière*" en de plaatselijke liberalen (83).

Schaarbeek was in die tijd nog een gemeente met relatief veel kleinburgers en een belangrijke groep plattelanders. De liberalen waren beducht voor een katholieke coalitie en dit bevorderde het afsluiten van een kiesalliantie die zeer gunstig bleek te zijn voor de socialistten. De B.W.P. werd erkend als een zelfstandige partij en haar kandidaten op de liberale lijst werden rechtstreeks door de socialistische poll aangeduid, zonder nog eens de liberale poll te moeten passeren. Het betrof hier dus geen "arbeiderskandidaten", maar volwaardige "socialisten", ook al waren dat in de praktijk vrij

(82) Wat niet betekent dat deze "arbeidersaristocratie" in concreet-historische omstandigheden zich niet zou verbinden met de brede massa's. Dit gebeurde meerdere malen tijdens de algemene stakingen. "L'aristocratie ouvrière est aux côtés de la bourgeoisie tant que sa situation économique est stable, supportable. Mais elle peut participer activement à la lutte révolutionnaire lorsque sa situation se dégrade brutalement." E. VARGA, "L'aristocratie ouvrière après la seconde guerre mondiale", in *Essais sur l'économie politique du capitalisme*, Ed. du Progrès, Moskou, 1967, blz. 140.

(83) *Le Peuple*, nr. 182, 2.7.1890, blz. 1.

bleke kandidaten (84).

Tijdens de volgende weken werden in de andere Brusselse randgemeenten analoge akkoorden tussen de socialistische "ligues" en de liberale kiesverenigingen afgesloten. Maar te Brussel-stad, het belangrijkste machtscentrum van de agglomeratie, was geen alliantie op basis van het Schaarbeeks concept realiseerbaar. De progressisten zaten vastgeklit aan het machtige doctrinaire stadsbestuur. De doctrinairen waren niet tegen "arbeiderskandidaten", maar wel tegen socialistische figuren die onder eigen vlag zouden strijden op een liberale lijst. De doctrinairen eisten dat de B.W.P. zich zou onderwerpen aan het liberale programma, niet alleen tijdens de kiesstrijd, maar ook in de gemeenteraad (85).

Ondanks deze veeleisende positiebepaling van de doctrinairen, gaven de socialisten de moed niet op. Op dit moment stoten we op een typisch staaltje hoofdstedelijke politiek. Het comité van de Brusselse Federatie van de B.W.P. schreef een algemene vergadering uit zonder vooraf de agenda bekend te maken. Toevallig vergaderde op dezelfde avond ook de "*Association libérale*". Een B.W.P.-delegatie, aangevoerd door J. Volders verscheen op de liberale vergadering en verklaarde, tot tevredenheid van de aanwezigen, dat de breuk tussen progressisme en socialisme een gevolg was van "une série de malentendus" (86), want de B.W.P. had in feite geen principiële bezwaren tegen een alliantie met de doctrinairen. "En mai il en fut ainsi, mais depuis lors, à deux exceptions près, toute la presse doctrinaire a adhéré à la revision" (87). De B.W.P. eiste enkel het erkennen van het gelijkwaardig partnerschap. Hierdoor besloot de progressistische vergadering twee plaatsen vrij te maken voor socialistische kandidaten (88).

Nu ging de tweede fase van de manipulatie in. De socialistische delegatie keerde snel terug naar het Volkshuis en nam plaats in het bureau van de vergadering. Volders las "l'heureux résultat" (89) voor, nadat Serwy uitgelegd had hoe de resolutie van het

(84) *Le Peuple*, nr. 182, 1.7.1890, blz. 1. Te St.-Joost-ten-Node, *idem*, nr. 266, 23.9.1890, Te Koekelberg, nr. 268, 25.9.1890, blz. 1. Te Etterbeek, nr. 262, 19.9.1890, blz. 1. De afhankelijkheidshouding ten aanzien van de liberalen was te Etterbeek steeds groot. Ditmaal lieten de socialisten er de liberalen alle onkosten dragen. Te Laken, Molenbeek, Anderlecht, *idem*, nr. 275, 2.10.1890, blz. 2 en nr. 276, 3.10.1890, blz. 1.

(85) *Le Peuple*, nr. 1888, 7.7.1890, blz. 1; nr. 246, 3.9.1890, blz. 1.

(86) *Idem*, nr. 274, 1.10.1890, blz. 1.

(87) *Idem*, blz. 1.

(88) *Idem*, blz. 2.

(89) *Idem*, blz. 2.

partijcongres van Leuven correct moest worden geïnterpreteerd. De linkervleugel protesteerde heftig bij monde van Minet en Bastlé :

“...on va macher à la remorque des progressistes” (90).

G. Defnet reageerde hierop gevat met :

“ceux qui ne tiennent pas compte des faits et des événements de chaque jour pour modifier leur tactique sont des ignorants qui défendent mal les idées qu'ils prétendent servir. Les élus du parti ouvrier feront une brèche à l'Hôtel de Ville, où par la libre discussion, ils feront disparaître d'injustes préventions contre le socialisme” (91).

De gewijzigde tactiek werd met een overweldigende meerderheid aangenomen.

In de praktijk was het echter moeilijker die “brèche” te maken, want de progressisten hadden zich intussen het ongenoegen van hun doctrinaire vrienden op de hals gehaald. De doctrinairen dreigden met een complete breuk indien zij naast een socialist op de lijst zouden moeten plaats nemen. De progressisten wilden de samenwerking niet doen springen en zochten en vonden een “compromis”. Te Brussel werden namelijk verkiezingen uitgeschreven voor de gewone zesjarige gemeenteraadsmandaten, maar daarnaast was er ook nog een “kleine lijst” voor een drietal driejarige mandaten. P. Janson stelde toen voor de twee socialisten samen met één progressist op de kleine lijst te plaatsen en de doctrinairen uit te nodigen een kleine lijst uit te brengen tegen deze linkse combinatie ! De gesuggereerde “oplossing” getuigde van een subtiële liberale vindingrijkheid en lokte daarom heftige polemieken uit in het socialistische kamp. Vele militanten riepen op om het akkoord te verbreken, doch de B.W.P.-leiding bleek bereid de beker tot op de bodem te ledigen (92). De wens om in de gemeenteraad te geraken was sterker dan deze politieke vernedering.

(90) *Idem*, blz. 2.

(91) *Idem*, blz. 2.

(92) *Le Peuple*, nr. 274, 1.10.1890, blz. 1; nr. 278, 5.10.1890, blz. 1; nr. 281, 8.10.1890, blz. 1-2. J. Volders vertolkte de gevoelens van de rechtervleugel : “...il ne s'agissait pas de faire adopter sans restriction notre programme par la bourgeoisie libérale, et nous ne le tentions pas, mais il fallait arriver à ce que les groupes libéraux nous admettent à côté d'eux, anéantissant ainsi toutes les calomnies (...) le libéralisme bruxellois a reçu cette fois un coup d'épaule qui l'obligera à aller un peu de l'avant”. *Idem*, nr. 285, 12.10.1890, blz. 1.

De socialistisch-liberale kleine lijst leek aanvankelijk meer kans te maken dan de doctrinaire tegenhanger, maar in de tweede ronde werd één progressist, één doctrinair en maar één socialist (D. Vandendorpe) verkozen (93). De andere socialist (A. Delporte) haalde de eindstreep niet. Deze uitslag werd door de B.W.P.-leiding als een grote overwinning voor de socialistische principes gepresenteerd, maar in werkelijkheid waren er veel toegevingen gedaan. Zo had de B.W.P. alles gedaan om de liberalen niet te ontstemmen en had daarom zelfs geen uitgesproken "rode" kandidaten, zoals L. Bertrand, opgesteld (94). De twee typografen D. Vandendorpe en A. Delporte waren zeker van de steun van de arbeidersaristocratie en de kleine burgerij. J. Volders relativeerde zelf de portee van de verkiezing :

"Ce n'est pas la République, le collectivisme, la religion, la propriété, la famille, etc. qui sont en cause, c'est la représentation ouvrière, c'est la participation à la vie nationale des gens du peuple constitués en parti pour la conquête de leur émancipation, qui sont en jeu" (95).

De meeste kiesallianties kwamen, behalve te Brussel, in de provincie Henegouwen voor, omdat de kleine bourgeoisie in de industriële gemeenten zich had losgemaakt uit de greep van de lokale industriëlen en notabelen. Deze kleine burgerij had zich inmiddels tot het progressisme bekend en zocht nu electorale steun bij de opkomende arbeidersbeweging. Deze democratische concentratiebeweging was vooral uitgesproken in de Borinage en het Centre. Maar de tendens in het aangaan van electorale coalities met de progressisten had in de kolonbekkens een minder opportunistisch karakter. De arbeidersgroepen waren minder geneigd veel toe te geven aan de progressisten of de verenigde liberalen en schuwden

(93) D. Vandendorpe kandideerde al in 1887 op de progressistische lijst. Over de gemeenteraadspolitiek van de B.W.P. zie uitvoerig J. PUISSANT, *La politique communale du Parti ouvrier belge (1884-1895). Son applications dans trois communes bruxelloises. Bruxelles, Molenbeek-St-Jean, Schaerbeek*, licentiaatsverhandeling U.L.B., 1964-1965 (coll. IEV). Ook diens artikel hierover "La politique municipaliste socialiste dans trois communes de l'agglomération bruxelloise (Bruxelles, Molenbeek), 1884-1895", in *Contributions à l'histoire économique et sociale*, Institut de Sociologie, Brussel, 1966-1967, IV, blz. 93-112.

(94) J. Volders : "Bertrand est un candidat de haute valeur, mais (...) sa candidature n'a pas la même raison d'être que celle du compagnon Delporte, préconisé et soutenu par un grand nombre d'éléments syndicaux de la Fédération". *Le Peuple*, nr. 274, 1.10.1890, blz. 2.

(95) *Le Peuple*, nr. 296, 23.10.1890, blz. 1.

niet om desnoods met een eigen lijst op te komen (96).

Te Verviers en te Charleroi was de electorale activiteit van de B.W.P. beperkt, omdat de "politieke" groepen er nog erg zwak waren. Te Verviers gingen de socialisten een verbond aan met de progressistische "capacitair". Dit gebeurde eveneens in het naburige Ensival. Te Dison daarentegen werd geen akkoord bereikt en kwam een zuiver socialistische lijst op (97). In het bekken van Charleroi kon de B.W.P. alleen in haar burcht Châtelet een volledige arbeiderslijst presenteren (98).

Te Luik kregen de progressisten andermaal geen voet aan de grond in de "Association libérale". De progressistische "Ligue des Capacitaires" patroneerde tevergeefs een wapenmaker als "arbeiderskandidaat", maar de doctrinair waren in hun poll ongenadig. De socialisten kwamen op met een beperkte lijst: C. Demblon en de vergulder J. Dubois (99). Te Leuven en te Gent konden de progressisten evenmin imponeren. Ook hier kwam de B.W.P. op met een eigen lijst. Evenals te Antwerpen, waar de federatie nog principieel tegen elke alliantie gekant was (100).

De periode van de gemeenteraadsverkiezingen deed in de B.W.P. de roep naar krachtige acties voor het algemeen stemrecht gedurende een maand verstommen. Maar het ongeduld van de arbeidersklasse was nog steeds groot. In oktober 1890 al moesten de Ridder van de Arbeid reeds alle zeilen bijzetten om een dreigende

(96) Vaak met overweldigend succes onder de capacitaire kiezers en de verarmde kleine burgerij. Te Familleureux (Centre) werd de hele socialistische lijst gekozen, wat ook al in 1887 was gebeurd. Op die wijze waren alle liberalen uit de raad verdwenen en kende België zijn eerste homogene socialistische gemeenteraad. *Le Peuple*, nr. 293, 20.10.1890, blz. 1.

(97) *Le Peuple*, nr. 250, 7.9.1890; nr. 251, 8.9.1890, blz. 2; nr. 271, 28.9.1890, blz. 2; nr. 276, 3.10.1890, blz. 2; nr. 281, 8.10.1890, blz. 1; nr. 284, 11.11.1890, blz. 2.

(98) *Le Peuple*, nr. 278, 5.10.1890, blz. 1; nr. 185, 12.10.1890, blz. 2.

(99) *Le Peuple*, nr. 187, 6.7.1890, blz. 2; nr. 195, 14.7.1890, blz. 2; nr. 247, 4.9.1890, blz. 2; nr. 271, 28.9.1890, blz. 1; nr. 277, 4.10.1890, blz. 2; nr. 281, 8.10.1890, blz. 1-3; nr. 286, 13.10.1890, blz. 1; nr. 289, 16.10.1890, blz. 2. Te Flémalle-Grande (Luik) komt een volledige B.W.P.-lijst op (*idem*, nr. 289, blz. 2) evenals te Grivegnée (Luik) (zie nr. 291, 18.10.1890, blz. 2). Zie ook M. KUNEL, *Un Tribun. Célestin Demblon*, Brussel, 1964, blz. 153.

(100) *Le Peuple*, nr. 254, 11.9.1890, blz. 2; nr. 274, 1.10.1890, blz. 2; nr. 284, 11.10.1890, blz. 2; nr. 276, 3.10.1890, blz. 1. Te Gentbrugge en te Ledeberg doen de socialisten ook mee. Te Ledeberg echter in coalitie met de progressisten. *Le Peuple*, nr. 276, 3.10.1890, blz. 1; nr. 195, 14.7.1890, blz. 2; nr. 268, 25.9.1890, blz. 2.

mijnwerkersstaking te beletten (101). De minste vonk kon het kruitvat doen ontploffen.

Het democratisch congres van 14 september 1890 had onder andere besloten om bij de heropening van de parlementaire sessie in november manifestaties te organiseren. P. Janson had toegezegd zo spoedig mogelijk een voorstel tot grondwetsherziening in te dienen. De gespannen sfeer in het hele land beloofde veel voor de omvang en de intensiteit van de demonstraties (102). L. Bertrand overdreef geenszins toen hij gewaagde van "une situation révolutionnaire" (103). Te Charleroi alleen al manifesteerden rond de 25.000 arbeiders (104). Maar te Bergen (Mons) kwam maar 3.000 man op, doch dit was een gevolg van de weerstand onder de plaatselijke mijnwerkers om nogmaals een wandeling te maken. De partijkrant *Le Peuple* meldde dan ook uit de Borinage :

"L'ère des manifestations de la rue est enfin terminé. Tous les Borains attendent impatiemment que la grève générale soit décrétée si les Chambres ne votent pas la revision et n'accordent pas le suffrage" (105).

De B.W.P.-leiding, die zich geconfronteerd zag met deze revolutionaire stemming, zou nu initiatieven moeten ontplooiën om de opgekropte energie in een bepaalde richting te kanaliseren (106).

(101) Te Monceau en te Marcinelle lieten de mijnwerkers zich overtuigen alle krachten te sparen voor de grote slag. Dit lukte niet te Pont-de-Loup. *Le Peuple*, nr. 296, 23.10.1890, blz. 2.

(102) Te Brussel ging de demonstratie gepaard met het sturen van een delegatie naar de liberale kamerleden Ch. Buls en P. Janson en de liberale senator H. de Brouckère om de grondwetsherziening in het parlement te steunen.

(103) *Le Peuple*, nr. 314, 10.11.1890, blz. 1.

(104) *Idem*, nr. 313, 10.11.1890, blz. 1.

(105) Stond in brief uit Wasmes d.d. 10.11.1890, in *Le Peuple*, nr. 317, 13.11.1890, blz. 1. De redactie van het blad maakte ook melding van de onheilspellende rust in de Borinage. *Idem*, nr. 316, 12.11.1890, blz. 1.

(106) De B.W.P.-leiders waren ongerust over het in gang zetten van een proces dat zou leiden tot het uitbreken van de algemene staking, daarbij hopen dat de bourgeoisie spontaan zou toegeven voordat de dreiging in daden zou moeten worden omgezet. *Le Peuple*, nr. 316, 12.11.1890, blz. 1; J. Volders, *idem*, nr. 333, 29.11.1890, blz. 1; enkele dagen later schreef hij uitdrukkelijk : "Personne dans le parti ouvrier ne désire la grève générale et tout le monde est d'accord pour l'éviter. (...) on la considère comme une extrémité à laquelle il faudra recourir si les partis dirigeants la rendent inévitable. (...) C'est aux partis dirigeants à ne pas y pousser le peuple." (*Idem*, nr. 338, 4.12.1890, blz. 1). Deze angst voor de staking deed ook de rol van Leopold II ontdekken. "Jamais comme aujourd'hui, l'action personnelle du roi n'a été imposée par de graves nécessités", aldus J. Volders, "se tenir et rester à l'écart (...)" is schuld hebben aan een eventuele staking. (*Idem*, nr. 347, 13.11.1890, blz. 1).

Op dit moment kon de Mijnwerkersfederatie, die haar congres hield op 14 september, een belangrijke rol gaan spelen. De mijnwerkers waren vastberaden genoeg om desnoods zelf tot de actie over te gaan en de facto de leiding van de gehele arbeidersbeweging over te nemen. De socialistische leiders voelden dit gevaar aankomen en het was J. Volders die plots de juiste tactische tegenzet vond. De Kamer was zojuist overgegaan tot het in overweging nemen van het voorstel van P. Janson en hierop lanceerde J. Volders de idee dat het parlement zelf zou bepalen op welk moment de algemene staking moest uitbreken. Dit zou gebeuren op de dag dat de grondwetsherziening verworpen werd (107). Het mijnwerkerscongres accepteerde zonder al te veel tegenstand deze tactische zet van Volders (108). De politieke leiding van de beweging was weer in de handen van de Algemene Raad van de B.W.P. gelegd.

In deze sfeer had te Brussel op 25 november een partiële verkiezing voor een vacante kamerzetel plaats. Ook nu weer besloten de liberale fracties samen te werken om een gemeenschappelijke kandidaat in de Kamer te loodsen. Dit kon enkel een doctrinair zijn, omdat in 1889 de progressist P. Janson in de tweede ronde de steun van de doctrinairers had gekregen. De liberale eenheidskandidatuur werd aan Ch. Graux, de tegenstander van Janson in 1889, geschonken om de verstandhouding nog eens extra te accentueren. De B.W.P. gaf ook haar steun aan Ch. Graux, hoewel deze zich niet bekende tot een of andere formule die het cijnskiestelsel moest vervangen na de grondwetsherziening (109). Toen Graux zijn katholieke tegenstander zonder moeite had teruggewezen, juichte J. Volders over een "victoire pour la revision" (110). Maar meer dan een overwinning voor het principe van de herziening was het niet. De Brusselse doctrinaire bourgeoisie was nog altijd tegenstander van het

(107) "La classe populaire n'entreprendra pas le chômage d'après un mot d'ordre, une indication du Conseil général du parti ouvrier ou d'autres assemblées. Ce sera la Chambre censitaire qui prendra la détermination et en conservera toute la responsabilité, puisque le signal aura été donné par elle (...). Le parti ouvrier n'a qu'un désir, et tous les éléments qui le composent sont d'accord à ce sujet : éviter la grève générale". *Le Peuple*, nr. 333, 29.11.1890, blz. 1. Idee wordt overgenomen door het blad *La Bataille* uit de Borinage (*idem*, nr. 341, 7.12.1890, blz. 1) en door de Algemene Raad van de B.W.P., *idem*, nr. 345, 11.12.1890, blz. 1.

(108) Zie congresverslag in *Le Peuple*, nr. 349, 15.12.1890, blz. 1; nr. 350, 16.12.1890, blz. 1-2.

(109) *Le Peuple*, nr. 308, 4.11.1890, blz. 1; nr. 310, 6.11.1890, blz. 1; nr. 312, 8.11.1890, blz. 1; nr. 321, 17.11.1890, blz. 1; nr. 325, 21.11.1890, blz. 1; nr. 327, 23.11.1890, blz. 1.

(110) *Le Peuple*, nr. 329, 25.11.1890, blz. 1.

algemeen stemrecht. De overwinning van Graux verstevigde wel de radicalisering in het progressistische kamp en de machtige Brusselse "Association libérale" moest haar formule "lezen en schrijven" inruilen voor de formule van het zuiver algemeen stemrecht. Tijdens het progressistische Kerstcongres (1890) te Brussel werd deze wijziging met overweldigende meerderheid in het eisenprogramma ingeschreven (111).

3.4. "la longue attente fait mourir" (J. Caeluwaert)

Hoewel het buitengewoon democratisch congres van 14 september 1890 het principe van de algemene staking had aangenomen, toch had de Algemene Raad van de B.W.P. geen praktische initiatieven ontplooid om de staking voor te bereiden. Door het sein van de staking in handen te leggen van de Kamer, was ook het gevaar van een autonoom optredende Nationale Mijnwerkersfederatie voorkomen. Deze tactiek maakte het zelfs mogelijk met meer autoriteit tegen een eventuele spontane beweging van de basis te ageren. Maar toch bevatte deze originele tactiek een aantal nadelen.

In de praktijk was het moeilijk de arbeiders af te houden van iedere partiële staking, want daardoor kregen de industriëlen de vrije hand om de lonen naar believen te verminderen en de machtsverhoudingen binnen de bedrijven in hun voordeel te wijzigen. Maar ook de Kamer had nog de mogelijkheid om met de agenda te schuiven en de procedure zodanig te manipuleren dat de aandacht van de arbeiders zou verslappen. Het gepraat in de kamersecties en vooral in de centrale sectie was oeverloos. De grondwetsherziening geraakte hierdoor zelf in gevaar en dit kon de B.W.P.-leiding onmogelijk toestaan. De B.W.P. moest dit getreuzel doen ophouden.

De B.W.P. zette haar anti-royalistische gevoelens opzij en arrangeerde, via haar leden in de Brusselse Nijverheids- en Arbeidsraad, een audiëntie bij Leopold II. Maar de koning ging niet in op het verzoek om bij de regering in te grijpen ten gunste van het bespoedigen van de grondwetsherziening. Het enige resultaat was een leuk gesprek, waarbij Leopold II zich geïnteresseerd toonde voor het lot van de arbeiders, en bij het afscheid "une bonne poignée de mains" (112).

(111) *Le Peuple*, nr. 361, 27.12.1890, blz. 1-2.

(112) *Le Peuple*, nr. 41, 10.2.1891, blz. 1; ook *La Réforme*, nr. 41, 10.2.1891, blz. 1, meldde dat "...il n'a rien promis...".

In dit uur van hoogste nood werden de liberalen niet los gelaten. De partijleiders reisden, samen met hun progressistische bondgenoten, stad en land af om op de meetings het innige verbond tussen de arbeidersklasse en de democratische fractie van de bourgeoisie te beklemtonen (113). Om de conservatieve fractie van de bourgeoisie onder druk te zetten werd vooral bedreigd met de staking als afschuwwekkende consequentie van een eventueel afketsen van de revisie (114). Dit kon echter niet beletten dat het geduld van de mijnwerkers op was en het gerucht zich verspreidde dat in april de staking een feit zou worden (115). Nu kon de Algemene Raad van de B.W.P. enkel maar oproepen om de bourgeoisie nog enkele weken respijt te geven totdat het Internationaal Mijnwerkerscongres van 31 maart (te Parijs) een uitspraak had gedaan over eventuele solidariteitsacties in het buitenland. Tegelijkertijd werd besloten tot "une démarche auprès de M. Janson" (116). De ongeduldige mijnwerkers brachten intussen al hun werktuigen mee naar boven, dit met de vaste wil om na 1 april toch het werk neer te leggen. Tijdens deze bange dagen kwam uit Luik het voorstel om een buitengewoon congres samen te roepen en dan een uitspraak te doen over de stakingsdatum (117). De Algemene Raad greep deze strohalm vast en de partijleiders spoedden zich nu naar de kolenbekkens om de arbeiders te smeken niet te staken voordat het congres een uitspraak had kunnen doen (118).

De Algemene Raad had daardoor een week respijt om met vernieuwde kracht bij de bourgeoisie aan te dringen om een aantal concrete toezeggingen. Alleen op die wijze kon op 5 april het congres overtuigd worden van de voorbarigheid van de algemene staking. De Algemene Raad besloot daarom in eerste instantie aan te kloppen bij de regeringsleider A. Beernaert "pour lui demander quel est l'avis du

(113) *Le Peuple*, nr. 56, 25.1.1890, blz. 2; *La Réforme*, nr. 56, 25.2.1891, blz. 1 en nr. 62, 3.3.1891, blz. 1.

(114) *Le Peuple*, nr. 6, 6.1.1891, blz. 1; nr. 10, 10.1.1891, blz. 1; nr. 12, 12.1.1891, blz. 1; nr. 13, 13.1.1891, blz. 1; nr. 19, 19.1.1891, blz. 1; nr. 33, 2.2.1891, blz. 1; nr. 44, 13.2.1891, blz. 1; nr. 47, 16.2.1891, blz. 1.

(115) *Le Peuple*, nr. 56, 25.2.1890, blz. 1.

(116) *Idem*, blz. 1.

(117) *Idem*, nr. 84, 25.3.1891, blz. 1.

Rond die tijd brak er binnen de partijtop ook nog een meningsverschil uit, toen E. Vandervelde het oude idee van zijn leermeester H. Denis lanceerde om de parlementaire vertegenwoordiging op te splitsen in drie "belangengroepen", met vertegenwoordigers van het kapitaal, de arbeid en het "intellect". Dit voorstel oogstte de verontwaardiging van Volders.

(118) *Idem*, nr. 85, 26.3.1891, blz. 1.

gouvernement au sujet de la revision" (119). Maar Beernaert weigerde de socialisten te ontvangen met het argument dat hij slechts kon onderhandelen met de centrale kamersectie (120).

Een gesprek met de progressistische politici leerde dat de herziening "en bonne voie" was en dat "le revisionnisme du ministère est sincère" (121). Louis Bertrand ging zelfs zo ver te beweren dat de grondwetsherziening een kwestie was van enkele weken.

"Mais les ouvriers, ne comprenant rien à ce qu'on nomme le travail parlementaire, n'ont pas confiance (...) les malheureux ! Ils pensent donc que la revision ne se fera pas volontairement et qu'il faudra l'arracher aux gouvernants par la Grève" (122).

De socialistische partijtop ging nu nog meer aanleunen bij de progressistische politici en na afloop van een gezamenlijke bijeenkomst van het centrale comité van de Progressistische Federatie en de Algemene Raad van de B.W.P., besloot de Algemene Raad "...que s'il y avait une certitude quant à la discussion prochaine ou assez proche de la revision on pourrait engager les ouvriers à écarter l'éventualité de la grève générale" (123). Dit inspireerde de partijleiding om ook een aantal katholieke leden van de centrale kamersectie op te zoeken (124). Maar zonder substantieel resultaat. De burgerlijke politici hielden zich allen op de vlakte.

Op het congres van 5 april zien we weer de tegenstelling tussen de geradicaliseerde en opgewonden Waalse afgevaardigden en de voorzichtigheid van de partijtop. E. Anseele sr, E. Vandervelde, J. Volders, L. de Brouckère en L. Verrycken verdedigden de tactiek

(119) *Idem*, blz. 1.

(120) *Idem*, nr. 89-90, 30-31.3.1891, blz. 1. Het is hier niet de bedoeling de grote staking van 1891 uitvoerig te analyseren. We beschouwen vooral de houding van de partijleiding en hun reageren om uit de crisis te geraken.

(121) *Le Peuple*, nr. 86, 27.3.1891, blz. 1.

(122) *Idem*, nr. 89-90, 30-31.3.1891, blz. 1.

(123) *Idem*, nr. 86, 27.3.1891, blz. 1; ook *La Réforme*, nr. 86, 27.3.1891, blz. 1.

(124) Werden benaderd : Nothomb, Nerinckx, de Borchgrave en de Smet de Naeyer. Nothomb stuurde een brief terug uit zijn verblijf in het Groot-Hertogdom : ziek zijnde kon hij niets doen. Een Brusselse delegatie werd door Nerinckx en de Borchgrave ontvangen. De kamerleden verklaarden een staking compromitterend voor het algemeen stemrecht (*Le Peuple*, nr. 89-90, 30-31.3.1891, blz. 1 en nr. 91, 1.4.1891, blz. 1-2). De dag vóór het congres deed E. Anseele nog een poging te Gent bij de Smet de Naeyer, met hetzelfde resultaat (*idem*, nr. 95, 5.4.1891, blz. 1).

om de bourgeoisie zelf de staking te laten provoceren. Dit wekte de woede op van de Walen. De leider van de Ridder van de Arbeid (J. Caeluwaert) vertolkte dit ongenoegen met een Waals spreekwoord: "la longue attente fait mourir" (125). Ook uit de Borinage kwamen analoge reacties (126). De posities hadden zich inmiddels zo verhard dat enkel nog een breuk in de partij een uitweg uit de impasse bood. Maar zo ver kwam het niet. De Waalse afgevaardigden waren ervan overtuigd dat dit de overwinning van de bourgeoisie zou betekenen en het proletariaat in de berusting zou terugwerpen. Daarom besloten zij substantiële toegevingen te doen aan de bange Gentenaars. Zij schaarden zich achter een resolutie van J. Volders waarin alle federaties hun vertrouwen in de partijleiding uitdrukten door aan de Algemene Raad de bevoegdheid toe te kennen om eventueel tot de actie over te gaan (127).

De Waalse afgevaardigden konden slechts met de grootste moeite hun achterband overtuigen van de genomen besluiten op het congres. Maar toen rond 20 april het gerucht verspreid werd dat de Westfaalse mijnwerkers staakten, was er geen houden meer aan. In het vooruitzicht van de 1 Mei-viering werden de werktuigen opgehaald om daarna door te staken voor hoger loon. De Algemene Raad, die de bui zag aankomen, riep op 26 april een plenaire vergadering, met de mijnwerkersafgevaardigden, samen. De verschrikte Algemene Raad merkte dat het te laat was en besloot de op til zijnde algemene mijnwerkersstaking los te koppelen van de eis van het algemeen stemrecht (128)! Het werd nu een zuiver economische staking, geïnspireerd door 1 Mei: de achturedag. De kracht van de staking verontrustte de Algemene Raad en nogmaals werden de mijnwerkersafgevaardigden naar Brussel geroepen. Ditmaal waren ook de afgevaardigden van de Progressistische Federatie aanwezig (P. Janson, E. Feron, G. Lorand). Nadat de progressisten vertrokken waren besloot de Algemene Raad dat

(125) Zie uitvoerig de congresverslagen in *le Peuple*, nr. 96, 6.4.1891, blz. 1-2; nr. 97, 7.4.1891, blz. 1-2.

(126) E. Fauviaux: "Si nous allions dire à nos amis que la grève est remise à 3 ou 4 mois, nous n'oserions plus passer dans les rues", *idem*, nr. 97, blz. 2.

(127) Het compromis van Volders luidde: "... donner pleins pouvoirs au Conseil général du parti ouvrier si les Chambres ne commencent pas dès la rentrée la discussion de la revision constitutionnelle, d'ajourner jusqu'après la discussion des budgets la grève générale, lui donne mandat de veiller à ce que d'aucune manière la revision ne soit ni enterrée ni ajournée et lui confie la mission d'agir avec fermeté au nom du parti si une de ces éventualités se présentent", *idem*, blz. 2.

(128) Zie uitvoerig bij Cl. RENARD, o.c., blz. 102.

"...rien dans la situation politique ne motive la déclaration de la grève générale pour la revision et qu'il faut s'en tenir aux résolutions du Congrès du 5 avril (...), il n'y a pas lieu de faire actuellement la grève générale (...)" (129).

De afgevaardigden van de kolenbekkens hadden deze resolutie ondersteund "...parce qu'ils se trouvent devant une situation qu'ils n'ont pas créée et qui est provoquée par le mécontentement des populations des bassins houillers" (129).

Ondanks het feit dat de beweging vanaf 1 mei zich in ongehoorde kracht doorzette en oversloeg op Brussel en Gent, zou de Algemene Raad slechts schoorvoetend bakzeil halen. De algemene staking werd niet uitgeroepen. Officieel bleef het een mijnwerkersstaking die door andere beroepen gesteund mocht worden. Maar in feite was het een algemene staking met politieke motieven, want na enkele dagen namen de mijnwerkers spontaan het algemeen stemrecht in hun eisenprogramma op (130).

Op 20 mei stemde de verschrikte centrale kamersectie het principe van de grondwetsherziening en toen riep de partijleiding de arbeidersklasse op tot werkhervatting (131). Deze vreemde manier van handelen getuigde van een grote mate van haast om een beweging die men niet zelf had aangevoerd en die nog niet over haar hoogtepunt heen was, voortijdig af te sluiten. In de praktijk kwam dat neer op een breuk met de mijnwerkers uit het bekken van Charleroi. Dezen besloten de staking voor de economische eisen

(129) *Le Peuple*, nr. 122, 2.5.1891, blz. 1. In *La Réforme* (nr. 121, 1.5.1891, blz. 1) konden de arbeiders al een dag eerder vernemen dat "les progressistes (...) ont fait tout ce qui dépendait d'eux pour empêcher la grève des houilleurs et le Conseil général du parti ouvrier a loyalement secondé leurs efforts". Toen enkele dagen later de Algemene Raad voorzichtig de stakingsbeweging ging steunen keerde *La Réforme* zich heftig tegen de B.W.P. en bestreed tot op het einde de stakingsbeweging, iets wat vele socialistische militanten niet konden vergeten.

(130) Tijdens een grote meeting te Brussel, toen de staking al ruime uitbreiding had genomen, verklaarde J. Volders aan de aanwezige arbeiders: "...la grève actuelle n'est pas la grève générale, c'est une première escarmouche, la mobilisation de nos troupes". *Le Peuple*, nr. 138, 18.5.1891, blz. 1.

Louis Bertrand schreef echter met spijt in *Le Peuple*: "...le Conseil général a fait tout ce qu'il lui était possible pour éviter la grève en ce moment (...). Ce qui vient de se passer démontre une fois de plus que bien souvent les événements sont plus forts que les hommes et que les faits viennent souvent démolir les combinaisons les mieux préparés." De partij kon dan enkel "...tirer le meilleur parti de la situation actuelle. (...) Nous sommes en pleine crise et nul ne peut dire de quelle façon elle se dénouera." (*Idem*, nr. 129, 9.5.1891, blz. 1).

(131) *Idem*, nr. 141, 21.5.1891, blz. 1.

verder te zetten (132).

3.5. "mieux vaut Volders dans la rue" (E. Vandervelde)

Gedurende de zomermaanden van 1891 spitste de partijleiding al haar aandacht toe op het organiseren van het Internationaal Socialistisch Congres te Brussel. De grondwetsherziening raakte hierdoor wat op de achtergrond. De centrale kamersectie had inmiddels nog steeds geen rapport neergelegd en de B.W.P. hoopte middels grote demonstraties bij de heropeningsplechtigheden van de parlementaire sessie in november de aandacht van de massa te activeren (133). Het meekrijgen van de progressisten bleek daarbij gewenst. Tijdens een werkvergadering van de socialistische en progressistische gemeente- en provincieraadsleden van de Brusselse agglomeratie werd besloten tot een gemeenschappelijk front (134). J. Volders geloofde dat een dergelijk blok een voorwaarde was voor "une issue pacifique de la crise réformiste" (135). Om aan de liberale vrienden tegemoet te komen, besloot de Brusselse Federatie om de aanvankelijk op 9 november geplande demonstratie te verschuiven naar 8 november (136). Op die wijze zou niet de indruk worden verwekt dat de liberalen uitgenodigd waren op een zuiver socialistische betoging.

Maar de doctrinair bleven vijandig t.a.v. een dergelijke agitatie en dit veroorzaakte aarzelingen in het progressistische kamp. E. Feron keerde zich tegen de demonstratie "...afin de permettre au gouvernement et à la Chambre de montrer par des actes quelles sont leurs intentions revisionnistes" (137). Feron werd hierin niet gevolgd door de "Association libérale", doch enkele dagen later wel door de Algemene Raad van de Progressistische Federatie (138). Hierop verbrak de "Association libérale" de samenwerking met de socialisten in de gemeenschappelijke werkbijeenkomsten van provincie- en

(132) Zie *Le Peuple* tot begin juli 1891.

(133) *Le Peuple*, nr. 268, 25.9.1891, blz. 1.

(134) *Idem*, nr. 286, 13.10.1891, blz. 1; nr. 288, 15.10.1891, blz. 1.

(135) *Idem*, nr. 286, 4.11.1891, blz. 1; voor besluit Federatie Brussel zie nr. 301, 28.10.1891, blz. 1. L. Bertrand pleitte voor het uitnodigen van de katholieke democraten.

(136) Resolutie van de Federatie, *idem*, nr. 301, blz. 1.

(137) Werd uitgesproken op de vergadering van de *Association libérale* te Brussel. *Le Peuple*, nr. 301, blz. 1. De vergadering stemde toch de adhesie aan de nationale betoging.

(138) *Idem*, nr. 310, 6.11.1891, blz. 1.

gemeenteraadsleden (139).

De procedure van de grondwetsherziening was nu in een cruciale fase gekomen. Binnenkort zouden de Kamers moeten stemmen over het al of niet herzien van de grondwet. Maar intussen was ook de progressistisch-socialistische coalitie op de tocht komen te staan. De mijnwerkers vertoonden tekenen van ongeduld (140) en op hun nationaal congres (22 november 1891) te Seraing spraken zij zich uit voor een nieuwe staking indien de regering niet snel de herziening realiseerde (141). Doch de partijleiding vertoonde in deze fase steeds meer tekenen van besluiteloosheid (142). De leiders voelden zich verlaten door hun progressistische bondgenoten, maar reageerden niet. Toen Beernaert op 2 februari 1892 uiteindelijk besloot om de debatten over de grondwetsherziening op te schuiven tot na de afhandeling van de budgetten, moest de partijtop in actie komen. De stakingsstemming in de kolenbakkens, maar ook te Brussel, maakte een buitengewoon congres op 21 februari onvermijdelijk (143).

“Avant de menacer et d'agir il faut protester avec le plus d'éclat possible” riep J. Volders (144). Ook in de formulering van de agenda van het congres vertaalde zich de weerzin voor het inzetten van de eindstrijd: elke concrete verwijzing naar de algemene staking ontbrak (145). Maar inmiddels werd bekend dat de discussie over de grondwetsherziening binnen enkele dagen zou starten en dit ontnam de Waalse afgevaardigden de mogelijkheid om te polemiseren tegen de attentistische Brusselse en Gentse leiders (146).

Nu het samenroepen van een Constituante vaststond, moest de B.W.P. haar tactiek bepalen ten aanzien van de verkiezingen. Het buitengewoon congres had inmiddels al besloten op de dag der verkiezingen overal te staken. Maar moesten bepaalde burgerlijke kandidaten actief gesteund worden? J. Volders lanceerde hierop de idee om alle “revisionistische” elementen te Brussel, zowel liberalen

(139) *Idem*, nr. 338, 4.12.1891, blz. 1.

(140) G. Defnet zag de bui aankomen toen in de Borinage de staking bepleit werd. G. Defnet stelde een referendum voor over de staking “... et loin des meetings et l'enthousiasme des discours, le mineur, seul avec sa conscience, se prononcerait sur la conduite à observer vis-à-vis du refus du suffrage universel s'il était formulé par la future Constituante.” *Le Peuple*, nr. 309, 5.11.1891, blz. 1.

(141) *Le Peuple*, nr. 328, 24.1.1891, blz. 1.

(142) Zie discussie in de Brusselse Federatie. L. Bertrand vond een nieuwe campagne overbodig: “la revision se fera...”; J. Volders wilde op 1 mei manifesteren voor het stemrecht. *Idem*, nr. 27, 27.1.1892, blz. 1-2.

(143) *Idem*, nr. 40, 9.2.1892, blz. 1.

(144) *Idem*, nr. 50, 19.2.1892, blz. 1.

(145) *Idem*, nr. 43, 12.2.1892, blz. 1.

(146) *Idem*, nr. 53, 22.2.1892, blz. 1; nr. 54, 23.2.1892, blz. 1.

als katholieken, op een eenheidslijst te verenigen. Zo zou de oude tegenstelling tussen clericaal en liberaal doorbroken worden ten gunste van een "Union démocratique" (147). Maar deze plannen weerspiegelden niet de concrete politieke verhoudingen te Brussel. Ook in de Brusselse Federatie rees verzet toen Volders socialistische kandidaten wilde voordragen op een dergelijke coalitielijst. Zijn tegenstanders werden aangevoerd door de jonge en talentvolle E. Vandervelde. E. Vandervelde stelde voor alle kandidaten die het algemeen stemrecht wilden zonder onderscheid te steunen (148). Maar intussen hadden de Brusselse liberalen elkaar gevonden en poogden een electorale combinatie op poten te zetten, waarbij de doctrinairers hun eigen programma niet hoefden aan te passen aan het algemeen stemrecht. De B.W.P. kon deze combinatie doen springen door te dreigen met een eigen lijst (149). Het liberale antwoord was de vorming van een blauwe eenheidslijst. De Brusselse katholieken hadden zich inmiddels uitgesproken voor de "occupatie-formule" en hierdoor moesten de socialistische de facto de gehele liberale lijst ondersteunen, wilden zij een constitutionele katholieke meerderheid van twee-derde in de Kamer voorkomen.

Deze ontwikkeling gaf de socialistische rechtervleugel plots meer armslag. Al geruime tijd liepen de geruchten (150) dat J. Volders door de liberalen aangespoord werd om een kamerlidmaatschap te ambiëren. De rechtervleugel was hiervoor gewonnen. Op die wijze kon een socialistische stem klinken in de Constituante. Een socialistische kandidatuur kon, aldus J. Volders, "une portée plus démocratique" (151) geven aan het libera-

(147) *Idem*, nr. 66, 6.3.1892, blz. 1. De Brusselse Federatie besloot op voorstel van J. Volders en A. Delporte enkel maar de voorstanders van het algemeen stemrecht te steunen. *Idem*, nr. 77, 17.3.1892, blz. 1.

(148) Volders pleitte voor de *Union démocratique*, in *Le Peuple*, nr. 85, 25.3.1892, blz. 1. E. Vandervelde verwierp socialistische kandidaturen op een burgerlijke lijst (*idem*, nr. 99, 8.4.1892, blz. 1). Dit gebeurde ook tijdens een meeting (*idem*, nr. 102, 11.4.1892, blz. 1), doch de liberale sprekers met E. Feron wezen de *Union démocratique* af.

(149) J. Volders had inmiddels zijn mislukking moeten toegeven met de *Union démocratique* (*Le Peuple*, nr. 104, 13.4.1892, blz. 1).

P. Janson wilde twee liberale lijsten, een progressistische en een doctrinaire, met 12 kandidaten elk, indienen. Bij de ballotage zou de best geplaatste lijst, aangevuld met de zes best geplaatste kandidaten op de andere lijst, door alle liberale krachten gesteund worden tegen de clericalen. (*idem*, nr. 85, 25.3.1892, blz. 1).

(150) J. Volders ontkende dergelijke geruchten al in november 1891. (*idem*, nr. 308, 4.11.1891, blz. 1).

(151) *Idem*, nr. 106, 15.4.1892, blz. 1.

lisme (152). Doch dit druiste in tegen de geest van de congresbesluiten en E. Vandervelde maakte zich weer tot spreekbuis van de ontevreden militanten. Achteraf lichtte hij zijn standpunt toe door te wijzen naar een artikel in de doctrinaire *L'Indépendance* waarin stond "mieux vaut Volders dans le Parlement que dans la rue". Vandervelde zag het socialistisch antwoord in "mieux vaut Volders dans la rue".

"...notre terrain à nous est tout autre : c'est bien moins le Parti ouvrier qui doit chercher un appui dans le libéralisme progressiste que le parti progressiste (...) qui doit en trouver un dans le prolétariat, campé en dehors de nos institutions politiques. Vouloir joindre l'action parlementaire et l'action extra-parlementaire; c'est contrarier à la fois l'une et l'autre. Les progressistes à la Chambre, les socialistes hors la Chambre, telle est la solution logique" (153).

Op het socialistisch congres van 29 en 30 mei 1892 werd hetzelfde debat overgedaan en nu ook weer zegevierde het standpunt van Vandervelde zonder veel tegenstand (154). Doch de slotresolutie van Vandervelde was ambivalent. Een kandidaat voor de Constituante kon rekenen op socialistische steun indien er een formele uitspraak was ten gunste van het algemeen stemrecht, maar in het tweede deel van de resolutie stond dat de federaties het recht hadden "d'agir pour le surplus, en s'inspirant des circonstances, au mieux des intérêts du Parti ouvrier" (155). Maar ook de rechtervleugel handelde steeds in het belang van de partij en liet zich steeds inspireren door de omstandigheden. Te Brussel inspireerde dit

(152) D. Vandendorpe, V. Serwy, G. Defnet, L. Bertrane steunden J. Volders. Hun argumenten zijn interessant om te zien hoe zij zich verhielden tot de "principes" van de Partij. G. Defnet kwalificeerde het pleidooi van Vandervelde als "déclamatoire" en goed voor "la politique de Gribouille"; L. Bertrand meende dat "il ne faut pas faire du sentiment (...) et essayer d'en tirer le meilleur parti possible" en het voorstel van Volders was "... conforme à tout ce que nous avons fait depuis sept ans..."; D. Vandendorpe : "...on a parlé beaucoup théories et principes (*sic*), mais on oublie la pratique..."; zie *Le Peuple*, nr. 104, 13.4.1892, blz. 1. In het vollediger verslag van *La Réforme* (nr. 103, 12.4.1892, blz. 2) treffen we analoge parels aan.

(153) Artikel in *Le Peuple*, nr. 111, 20.4.1892, blz. 1.

(154) Parti Ouvrier Belge, *Compte-rendu du VIIIe Congrès annuel tenu à Namur les Dimanche 29 et Lundi 30 Mai 1892*, Imprimerie-Lithographie Joseph Maheu, Brussel, 1892, blz. 33. e.v.

(155) De resolutie van Vandervelde : "Le Congrès, décide d'appuyer énergiquement les candidats, sans distinctions d'opinions, qui prendront des engagements formels en faveur du suffrage universel; réserve aux fédérations locales le droit d'agir pour le surplus, en s'inspirant des circonstances, au mieux des intérêts du Parti ouvrier", *idem*, blz. 41.

J. Volders tot onderhandelingen met de "*Ligue du Suffrage Universel*" om een meeting te beleggen voor het algemeen stemrecht (156). Doch tijdens die bewuste meeting hielden de progressisten van de "ligue" volledig over naar de doctrinaire eis om de gehele liberale lijst te steunen, zonder van de kandidaten een uitspraak ten gunste van het algemeen stemrecht te eisen. Deze motie werd gestemd en dit betekende een grote persoonlijke nederlaag voor Volders (157). Dit ging zelfs voor L. Bertrand te ver en hij keurde achteraf dergelijke wanhoopspogingen scherp af (158). Het incident gaf aanleiding tot verhitte discussies in de Brusselse Federatie en weer kon E. Vandervelde de vinger op de zere plek leggen. Hij constateerde tijdens de laatste kiesmeetings "une mollesse extrême": de socialistische sprekers zouden onduidelijke standpunten geformuleerd hebben. Vandervelde riep op tot massale steun aan de liberale lijst, doch met de tactische verduidelijking dat hierdoor de katholieken geen constitutionele meerderheid konden verwerven voor een reactionaire kiesrechtformule. Maar Vandervelde zweeg over de objectieve oorzaken van de zwalkende socialistische politiek. J. Volders deed dat enkele tijd later zelf door te concluderen dat "à l'avenir il faudrait veiller à l'observation d'une discipline préalable" (160). Maar de organisatorische basis, het politieke centralisme bij de tactiekbepaling, ontbrak in de B.W.P. (161). Uit de voorbije ervaringen werd dus niets geleerd voor de toekomst.

Door het feit dat de federaties autonoom beslisten aangaande de tactiek, ontbrak het aan de partij om slagvaardig op te treden tegen een aantal uiterst opportunistische ontwikkelingen. Zo ontstond er in de Antwerpse federatie een groot conflict tussen de groep rond C. Goetschalck en de meer anarchistisch georiënteerde militanten van de groep rond "*De Wacht*". C. Goetschalck onderhield opperbeste relaties met de progressistische politicus L. Callewaert en wilde een coalitie aangaan met alle liberalen op een verenigde lijst. De twist in

(156) *Le Peuple*, nr. 156, 4.6.1892, blz. 1.

(157) *Le Peuple*, nr. 161, 9.6.1892, blz. 1. Ook *La Réforme* nr. 162, 11.6.1892, blz. 2.

(158) *Le Peuple*, nr. 161, 9.6.1892, blz. 1.

(159) *Idem*, nr. 163, 11.6.1892, blz. 1.

(160) *Idem*, nr. 163, blz. 1. Een dag eerder schreef J. Volders nog "Le parti ouvrier est amené par les circonstances même à agir comme il le fait, laissant groupes et fédérations se conduire selon les difficultés qui se présentent". Wat duidde op een volstrekt *pragmatische* opstelling. (*Idem*, nr. 162, 10.6.1892, blz. 1).

(161) *Le Peuple*, nr. 163, 11.6.1892, blz. 1. Te Brussel zegevierden de liberalen zowel voor de Kamer als voor de Senaat. Hierdoor haalden de katholieken geen constitutionele meerderheid.

de Antwerpse Federatie en de daarop volgende afscheiding van "De Wacht" belette de blokvorming. Maar intussen was het socialisme te Antwerpen voor vele jaren verzwakt (162).

Te Gent kwamen de progressisten met een eigen lijst op en verwierven de morele steun van de socialisten. Maar hun kiesuitslag was erg pover (163).

Te Luik, waar de progressisten zich nu eindelijk onafhankelijk hadden georganiseerd buiten de "Association libérale", bleef alles beperkt tot wat persoonlijke tegenstellingen en strubbelingen. Omdat de progressisten geen eigen lijst uitbrachten, besloot de B.W.P. acht socialisten in het strijdperk te brengen tegen de acht doctrinaire tegenstanders van het algemeen stemrecht. Maar het kiessucces was maar gering (164).

Te Charleroi was de B.W.P. erg zwak gebleven. De "Ridders van de Arbeid" besloten weer bij het progressisme aan te leunen. Zij steunden ditmaal L. Fagnart, uittredend kamerlid en vooraanstaande figuur uit de "Association libérale". De spanningen in het liberale kamp gaven de katholieken de kans met succes een aantal kandidaten te presenteren en zo te beletten dat L. Fagnart herkozen werd (165).

In de Borinage poogden de socialisten weer L. Defuisseaux zonder poll op de liberale lijst te krijgen, maar dit mislukte. De druk van de arbeidersklasse was zo groot geworden dat een aantal liberalen zich hadden moeten bekennen tot het progressistisch programma en het algemeen stemrecht. Het uitkomen van een dissidente liberale lijst, met de steun van de mijnbazen, was er het gevolg van (166).

3.6. "un infantillage inutile" (L. Bertrand)

De pressie van de arbeidersklasse en het in werking treden van de grondwetsherziening leidden tot het afbrokkelen van de weerstanden in het burgerlijke kamp. Niet alleen was het liberalisme

(162) *Le Peuple*, nr. 111, 20.4.1892, blz. 1; nr. 128, 7.5.1892, blz. 2. Uitvoerig bij A. VAN LAAR, *Geschiedenis van de Arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende*, Ontwikkeling, Antwerpen, 1926, blz. 43 e.v.; ook D. DE WEERDT, "90 Jaar Coöperatie in Antwerpen. Het begin 1880-1914", in *Socialistische Standpunten*, 1971, 4, blz. 227-233.

(163) *Le Peuple*, nr. 162, 10.6.1892, blz. 1; nr. 167, 15.6.1892, blz. 1.

(164) *Idem*, blz. 2; nr. 164, 12.6.1892, blz. 2; C. Demblon behaalde 331 cijnstemmen, doch de zeven andere kandidaten maar een goede tweehonderd, *idem*, nr. 167, 15.6.1892, blz. 1.

(165) *Le Peuple*, nr. 79, 19.3.1892, blz. 2; nr. 167, 15.6.1892, blz. 1.

(166) *idem*, nr. 99, 8.4.1892, blz. 2; nr. 137, 16.5.1892, blz. 2; nr. 167, 15.6.1892, blz. 1.

geradicaliseerd, maar ook in het katholieke kamp kwam een christen-democratische stroming met kracht naar boven. Te Brussel gaven deze democraten het blaadje *L'Avenir social* uit en verwierven een zekere arbeidersaanhang. De socialisten slaagden erin in juli 1892 deze katholieken mee te krijgen op gezamenlijke meetings met de progressisten en zo een alternatief te bieden voor de conservatieve coalitie onder leiding van Beernaert en Frère-Orban (167). De hoop op een vreedzame kiesrecht hervorming leek gerechtvaardigd.

Maar deze evolutie in de opinie van de bourgeoisie werd minder begrepen door de mijnwerkersmassa. Deze leefde in objectief andere omstandigheden dan de kleinburgerlijke arbeiders te Brussel en de stijgende ellende deed uitzien naar directe acties. Op het nationaal mijnwerkerscongres in augustus 1892 kwam dit ongeduld tot uitdrukking in een oproep tot een nieuwe algemene staking. De Algemene Raad van de B.W.P. werd hierbij uitgenodigd om zo snel mogelijk een *vakbondcongres* samen te roepen om de datum van de staking vast te stellen (168). De Algemene Raad reageerde niet op dit verzoek.

De optimistische verwachtingen van de socialistische leiders werden op 3 november 1892 de grond in geboord toen de Commissie der XXI met grote meerderheid het voorstel P. Janson (algemeen

(167) Aldus E. Vandervelde en J. Volders op een gezamenlijke meeting in het katholieke *Maison des Ouvriers* te Brussel (*Le Peuple*, nr. 209, 27.7.1892, blz. 1-2). Volders juichte om "une seule classe ouvrière" die nu ontstaan was (*idem*, nr. 213, 31.7.1892, blz. 1). E. Vandervelde had inmiddels zeer helder de limieten van een dergelijke alliantie omlijnd in een belangrijk artikel in *Le Peuple*, nr. 180, 28.6.1892, blz. 1. Het experiment mislukte doordat de katholieke bourgeoisie de consequenties van het overstaggaan van haar arbeidersvleugel inzag en dit met behulp van haar liefdadige comités en de geestelijkheid nog kon verhinderen. Zie Cl. RENARD, o.c., blz. 108. Het blad *L'Avenir social* verscheen vanaf 22 november 1891 en groepeerde figuren als H. Carton de Wiart, J. Renkin, L. de Lantsheere, A. Lelong, G. de Craene. Zie: H. CARTON de WIART, *Souvenirs politiques. 1878-1914*, Brugge, 1948, blz. 49; S.H. SCHOLL in *150 Jaar Katholieke Arbeidersbeweging in West-Europa. 1789-1914*, Hilversum, 1961, blz. 74; K. VAN ISACKER s.j., *Averechtse Democratie. De Gilden en de Christelijke Democratie in België. 1875-1914*, Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1959, passim; P. JOYE & R. LEWIN, *L'Eglise et le Mouvement ouvrier en Belgique*, Ed. J. Jacquemotte, Brussel, 1967, blz. 112 e.v.

(168) "Le Congrès des Mineurs à Frameries", in *Le Peuple*, nr. 229, 16.8.1892, blz. 1. Volgens Cl. RENARD (o.c., blz. 108) zou hier al de kwestie van de vakbondsautonomie gesteld worden. Er leefde een latent wantrouwen ten aanzien van de Algemene Raad van de B.W.P., iets wat uitvoerig tot uitdrukking kwam tijdens de congressen van Kerstmis 1892 en Pasen 1893. De mijnwerkersfederatie was trouwens niet lid van de B.W.P., dit om de Ridders niet voor het hoofd te stoten.

stemrecht op 21 jaar) verwierp en daarna ook de andere voorstellen in die zin. Alle doctrinairers, ook de Brusselse, hadden met de conservatieven blok gevormd. Nu moest de partijleiding in actie komen. Snel werden de banden met de progressisten aangehaald en werd opgeroepen tot demonstraties bij de heropening van de sessie (169). Het besluit van de Commissie der XXI had de partijleiding volkomen verrast en nu doemde het spook op van een onvermijdelijke revolutie. E. Anseele sr gewaagde van een toestand die identiek was "à celle de 1848 à Paris" (171). Te Gent stroomden de arbeiders bij duizenden samen en uit de massa stegen kreten op om desnoods de revolutie te wagen (172). Ook de kolendistricten waren in beroering. Op 30 oktober al hadden de plaatselijke leiders op een regionaal congres in de Borinage de grootste moeite gehad om de Constituante nog enige dagen krediet te geven (173). J. Volders constateerde dat :

"...l'état d'esprit de la classe ouvrière, depuis la dernière grève générale pour la revision, s'est modifié. Dans les villes comme Gand et Bruxelles, l'idée du chômage a fait des progrès considérables à mesure que croissait l'irritation causée par les procédés des Constituants d'une part et par la rareté du travail d'autre part" (174).

Zelfs de Brusselse beroepsgroepen maakten zich klaar voor de algemene staking (175). De Algemene Raad moest nu een buitengewoon congres samenroepen (176). Ook de partijleiders waren nu overtuigd van een nakende algemene staking (177). Op het

(169) Samen met de *Ligue du Suffrage Universel* (leiders waren E. Brunet, L. Furnemont, R. Rens en G. Grimard) werden meetings belegd en manifesten uitgehangen. *Le Peuple*, nr. 310, 5.11.1892, blz. 1; nr. 311, 6.11.1892, blz. 1.

(170) Zie exclamaties in *Le Peuple*, nr. 309, 4.11.1892, blz. 1. In redactioneel artikel "Défi au Peuple": "seize malfaiteurs", "ces mauvais gens", "ces tortionnaires", "vilain coup". We herkennen de rijke woordenschat van Volders.

(171) *Le Peuple*, nr. 312, 7.11.1892, blz. 1. J. Volders dreigde zelfs met revolutie in *Le Peuple*, nr. 311, 6.11.1892, blz. 1. L. Bertrand herinnerde aan 1848, *idem*, nr. 312, 7.11.1892, blz. 1.

(172) *Idem*, nr. 314, 9.11.1892, blz. 2.

(173) *Idem*, nr. 322, 17.11.1892, blz. 1.

(174) *Idem*, nr. 360, 25.12.1892, blz. 1.

(175) *Idem*, nr. 356, 21.12.1892, blz. 1.

(176) G. Defnet die erg veel contacten had met de mijnwerkers eiste in de Brusselse federatie een buitengewoon congres van de B.W.P. *Le Peuple*, nr. 321, 16.11.1892, blz. 1.

(177) G. Defnet riep op : "Marchons donc à la grève générale. Elle nous a donné la revision, elle doit nous faire accorder le suffrage universel". *Le Peuple*, nr. 322, 17.11.1892, blz. 1.

congres van Kerstmis 1892 stonden de Waalse afgevaardigden weer tegenover de voorzichtige Brusselse en Gentse partijleiders. E. Anseele oogstte veel protest toen hij opriep om vooral vertrouwen te hebben in de progressistische kamerleden (178). De partijleiders hielden vast aan de tactiek dat de staking enkel kon uitbreken indien de Constituante het algemeen stemrecht verwierp en dat dit het beste kon voorkomen worden door steun aan de progressistische politici.

Na het Kerstcongres ontplooidde de partijleiding geen initiatieven om de druk op de bourgeoisie te verhogen en de burgerlijke partijen te doen springen. Integendeel, de partijleiders verschansten zich in een afwachtende houding en lieten hierdoor het initiatief over aan de progressisten. Dezen profiteerden hiervan dankbaar. Al in januari 1893 lanceerde de Brusselse "*Association libérale*" de idee van een volksstemming voor de grondwetsherziening. De liberale Brusselse burgemeesters steunden het initiatief (179). De B.W.P. kon niet anders dan meedoen. Maar spoedig bleek dat dit referendum niet alleen ging over de formule van Janson (algemeen stemrecht op 21 jaar) doch ook ruimte liet aan de doctrinaireren om hun eigen formules aan het publiek voor te leggen. Protesten van de socialistische militanten werden door Louis Bertrand afgewimpeld met het argument dat hierdoor een breed spectrum van de liberale en katholieke opinie aangesproken werd (180). De volksstemming was alleen te Brussel en Gent een groot succes (181). In de Waalse centra bleef de massa thuis.

Intussen had de partijleiding haar optimisme aangaande een goede afloop van de grondwetsherziening herwonnen. De doctrinaireren hadden zich afgekeerd van de katholieke

(178) "Il faut laisser aux députés le temps de faire le nécessaire pour le triomphe du principe du suffrage universel. Mettons-nous d'accord avec ce groupe". Ook Defnet riep op: "Marchons d'accord avec les députés de l'extrême-gauche...". Congresverslag in *Le Peuple*, nr. 362, 27.12.1892, blz. 1.

(179) *Le Peuple*, nr. 11, 11.1.1893, blz. 1; nr. 21 21.1.1893, blz. 1. Het Groot-Oosten van België liet een manifest uithangen waarin steun beloofd werd aan de algemene staking. Dit besluit werd al op 30 maart 1891 genomen.

(180) *Idem*, nr. 31, 31.1.1893, blz. 1. Het referendum werd te Brussel gesteund door de *Association libérale*, de *Liberale Vlaamsche Bond*, *De Veldbloem*, *Ligue du Suffrage Universel* en de Brusselse B.W.P. (*Idem*, nr. 34, 3.2.1893, blz. 1).

(181) *Idem*, nr. 58, 27.2.1893, blz. 1; nr. 59, 28.2.1893, blz. 1. In het Centre viel het referendum erg tegen (*idem*, nr. 66, 7.3.1893, blz. 1). Te Brussel stemden 59.940 man, te Gent 21.462 en te Aalst 3.000 (zie Cl. RENARD, o.c., blz. 111). De progressist G. Grimard ging bij Leopold II het doel van het referendum toelichten (*Le Peuple*, nr. 68, 9.3.1893, blz. 1), terwijl het organiserend comité (o.a. met J. Volders, G. Grimard, L. Furnemont en R. Rens) de uitslag naar de Brusselse liberale senatoren bracht (*idem*, nr. 70, 11.3.1892, blz. 1).

toenaderingspogingen. De katholieke meerderheid was sterk verdeeld en het leek erop dat de formule van het algemeen stemrecht in een bepaalde vorm de enige uitweg was. Concreet dachten de socialisten hier aan de formule van de katholiek A. Nothomb (algemeen stemrecht op 25 jaar), eventueel aangevuld met een extra stem voor de huisvader of een aantal gediplomeerden. Moest de B.W.P. voor een dergelijk compromis de staking wagen? Op 20 maart bevestigde de Algemene Raad nogmaals dat de staking zou uitbreken indien het algemeen stemrecht verworpen werd. Maar een dag later verscheen in *Le Peuple* een artikel van J. Volders dat de leeftijd 25 jaar eigenlijk geen staking waard was (182). De Brusselse Federatie reageerde heftig en keurde de handelwijze van Volders scherp af (183). Deze vlottende houding van de partijtop was inmiddels niet onopgemerkt voorbijgegaan aan de burgerlijke pers (184) en bevestigde de progressistische politici in hun opinie dat de B.W.P. geen staking zou afkondigen.

Het "incident" met Volders was niet het produkt van een individuele zwakte, doch het gevolg van een mentaliteit die al enkele maanden in de partijleiding heerste. Het positie kiezen van Volders ten gunste van de leeftijd van 25 jaar viel samen met de onderhandelingen die de progressisten voerden met de regering. Enkele dagen later maakte E. Feron trouwens in de Kamer bekend dat de progressisten een geamendeerd voorstel van Nothomb zouden steunen. Ondanks het haastig terugkrabbelen van J. Volders en de reactie van de Brusselse Federatie stond de partijleiding nog steeds gunstig tegenover het compromis van E. Feron. Zo drukte *Le Peuple* zonder commentaar het compromis af (185) en L. Bertrand gaf enkele dagen later de volgende toelichting :

"Soit, nous n'y voyons pas d'inconvénient, si ce n'est que c'est un infantillage inutile" (186).

Maar hieruit bleek ook dat de B.W.P. haar greep op de progressisten volledig kwijt was en dit verschafte A. Beernaert weer de ruimte om zelf een ander voorstel, dat van A. Nyssens (dat

(182) Resolutie van de Algemene Raad in *Le Peuple*, nr. 80, 21.3.1893, blz. 1. Artikel van J. Volders in *Le Peuple*, idem, blz. 1, dit eindigde met "la Constituante a le choix" m.b.t. het stemrecht op 21 of 25 jaar.

(183) *Idem*, nr. 89, 30.3.1893, blz. 1.

(184) Gebeurde in *La Réforme* (progress.), *La Liberté* (ultra-doctrinair) en *Le Patriote* (clericaal). Zie Volders in *Le Peuple*, idem, blz. 1.

(185) *Le Peuple*, nr. 90, 31.3.1893, blz. 1.

(186) *Idem*, nr. 93, 3.4.1893, blz. 1.

aanvankelijk geen enkele kans had gemaakt) naar voren te schuiven en acceptabel te maken voor de meeste parlementsleden.

Deze afkalving van de socialistische posities was vooral te wijten aan de houding van de partijleiding. De uitgangsposities waren zeer stevig. Het koppelen van de algemene staking aan het verwerpen van het algemeen stemrecht door de Constituante zette alle partijen gelijkelijk onder druk. De verdeeldheid van de bourgeoisie kwam niet alleen tot uitdrukking in de oeverloze discussies over een eventuele formule, doch ook in de houding van een aantal politieke groepen in het land. Vele progressisten en christen-democraten waren ervan overtuigd dat enkel het algemeen stemrecht in zijn eenvoudigste uitdrukking de politieke crisis kon oplossen. In Wallonië waren vele industriëlen bereid de op til zijnde algemene staking niet te dwarsbomen. De regering kon daarbij nog twijfelen aan de betrouwbaarheid van de burgerlijke milities, de lokale politiekorpsen en de liberale gemeentebesturen.

De actiebereidheid van de massa was groot en dit was de troef die de B.W.P.-leiding in handen hield. Ondanks het feit dat de progressisten reeds vanaf januari 1893 toenaderingspogingen hadden gedaan om van Beernaert een compromis te verkrijgen (187) en de B.W.P. nooit krachtig reageerde, kon een reactie van de massa alle subtiele combinaties doen springen. Maar toen E. Feron op 29 maart openlijk de alliantie met de B.W.P. voor het algemeen stemrecht verbrak en de B.W.P.-leiding nog niet reageerde, hadden de gebeurtenissen een definitieve wending genomen. Hierna viel een kort Paasreces en de B.W.P. hield haar gewoon Paascongres. Intussen kreeg A. Beernaert voldoende tijd om de diverse fracties in het parlement tegen elkaar uit te spelen en een voordelig compromis op het juiste moment erdoor te jagen. Een handige figuur als Beernaert zou dan zeker een rigiede figuur als Ch. Woeste kunnen schaakmat zetten, te meer daar hij het onbeperkte vertrouwen genoot van de Brusselse geldaristocratie en kon rekenen op de persoonlijke tolerantie van de doctrinaire industriëlen en hun woordvoerders in het parlement (Frère-Orban), indien het aankwam op het behartigen van de belangen van de gezamenlijke bourgeoisie (188).

Het Paascongres van de B.W.P. op 2 en 3 april weerspiegelde de gespletenheid en het gebrek aan anticipatievermogen van de partij. Niemand scheen zich trouwens bewust van de "issues" of de

(187) Cl. RENARD, *o.c.*, blz. 114.

(188) Ch. WOESTE, *Mémoires pour servir à l'histoire contemporaine de la Belgique*, Brussel, 1927, deel I, blz. 470 e.v.; H. CARTON de WIART, *Beernaert et son temps*, (Notre Passé), La Renaissance du Livre, Brussel, 1945, *passim*.

mogelijke ontwikkelingen rond de grondwetsherziening. Volders verdedigde andermaal het uitbreken van de staking bij het verwerpen van het algemeen stemrecht door de Constituante, maar hij twijfelde aan de zin van een staking indien het stemrecht op 25 jaar uit de bus kwam. Het algemeen stemrecht was voor hem al een overwinning op zich, ook al kregen de huisvaders een extra stem. E. Vandervelde corrigeerde Volders door erop te wijzen dat de Algemene Raad nog steeds het stemrecht op 21 jaar wilde en niet moest luisteren naar de compromissenpolitiek van E. Feron. De B.W.P. had, aldus Vandervelde, geen vertegenwoordigers in het parlement en de enige logica was dan ook :

“On fait du parlementarisme à la Chambre. Nous ne sommes pas des parlementaires, mais des gens qui savent ce qu'ils veulent.” (189).

Vele afgevaardigden op het congres hadden het gevoel dat ze door hun partijleiding in de steek werden gelaten en riepen daarom op niet in te gaan op de compromissenpolitiek (190). Een antal sprekers wilde zelfs aan de Algemene Raad het stakingscommando onttrekken en in handen van een buitengewoon congres leggen. Toen Louis Bertrand dit een reden vond om zijn lidmaatschap van de Algemene Raad in dat geval neer te leggen, kon de partijleiding weer rekenen op een unanieme steun. Maar dit vertrouwen was eerder afgedwongen door een dwangpositie, dan door de overtuigende pleidooien van de leiding. De politieke situatie was nu dermate ver geëvolueerd, dat een vertrouwenscrisis in de partij zou leiden tot een politieke nederlaag. Een andere oplossing ware geweest dat de gecompromitteerde partijleiders tot ontslag werden gedwongen en vervangen door radicalere figuren. E. Vandervelde diende zich uitdrukkelijk aan als de grote tacticus, maar op de beslissende ogenblikken bleef hij telkens weer in gebreke. Ook hier weer trad hij niet uit zijn rol van de voorzichtige en afwachtende criticus. Hij wilde of kon niet de snel

(189) P.O.B., *Compte-Rendu du IXe Congrès annuel tenu à Gand, les Dimanche 2 et Lundi 3 Avril 1893*, Imprimerie-Lithographie Joseph Maheu, Brussel, 1893, blz. 32 (coll. Inst. E. Vandervelde en IISG Amsterdam).

(190) Ook Gentse en Brusselse militanten schaarden zich nu aan Waalse zijde (*idem*, blz. 33). I. Levêque, ex-onderwijzer en anarchiserende jonge wacht uit Brussel, daagde A. Delporte (Brussel) uit of hij de staking wenste indien het stemrecht op 30 jaar werd gesteld. A. Delporte verklaarde zich toen tegen de staking! (*idem*, blz. 34-35).

geïrriteerde J. Volders het leiderschap betwisten (191).

Op 12 april verwierp de Kamer het algemeen stemrecht op 21 jaar en besloot de Algemene Raad de staking af te kondigen. Maar in feite was de beweging al eerder vertrokken. Op 10 april hadden de mijnwerkers in de Borinage tijdens een massa-meeting te Quaregnon, ondanks de smeekbeden van hun leiders, unaniem de algemene staking gestemd. De eisen waren een loonsverhoging van 10%, de achturige arbeidsdag en het algemeen stemrecht (192). De volgende dag waren al 12.000 mijnwerkers in staking. De officiële afkondiging van de staking kwam dus op een moment dat de arbeidersmassa al in beweging was gekomen. Het overweldigend en verrassend succes van het stakingsparool bewees ook dat de stakingsgedachte veel vroeger rijp was. De Algemene Raad had zich correct aan de besluiten van het Paascongres gehouden, maar van de andere kant was het nog niet zeker of de leiding niet te snel zou toegeven bij een of ander compromis.

Doch de grote zwakte in de socialistische tactiek was de weinig flexibele houding van de Algemene Raad inzake het aanvoeren van de staking zelf. De Algemene Raad had zich nl. te correct gehouden aan de afspraak om de staking af te kondigen bij het verwerpen van het algemeen stemrecht op 21 jaar. In de gegeven omstandigheden ware het beter geweest indien de Algemene Raad de Constituante vóór was geweest.

De tactiek om de algemene staking vast te koppelen aan het besluit van de Constituante was een erfenis van de voorbije ervaring uit 1891. Maar toen was de staking spontaan uitgebroken als reactie op het lange aarzelen van de kamersectie. De staking versnelde de uitspraak van de kamersectie. Deze tactiek was toen zo succesvol omdat er geen vaste datum gekoppeld was aan het stakingsbesluit.

(191) *Idem*, passim. E. Vandervelde verkeerde onder druk van de revolutionair gezinde en zelfs marxiserende socialistische studenten, maar was zelf allerminst radicaal (zie b.v. de jaargangen van *L'Étudiant socialiste*, coll. Kon. Bib. Brussel en IISG Amsterdam). In 1892-1893 verdedigde hij nog een corporatieve senaat, zoals hij dat van zijn leermeester, de proudhonist H. Denis, had geleerd.

(192) "Un houilleur en tenue de travail soulève un enthousiasme indescriptible et engageant ses compagnons de travail à partir demain pour Bruxelles, afin de tenir la Chambre prisonnière jusqu'à ce qu'elle ait décrété le Suffrage universel." *Le Peuple*, nr. 102, 12.4.1892, blz. 1.

Maar op 9 april meldde een berichtgever uit de Borinage aan *La Réforme* dat de staking op til was (nr. 100, 10.4.1893, blz. 1). Dezelfde verslaggever woonde ook de stakingsmeeting bij en constateerde de grote opwinding: "un peu partout dans les charbonnages on a mis 'taille droite', ce qui indique l'inébranlable décision des ouvriers de faire la grève". (*Idem*, blz. 1).

Van de andere kant werkte de staking in concreto als een versnellingsmechanisme binnen de overlegstructuren ten einde de besluitvorming in een bepaalde richting te dwingen. De B.W.P. had echter nooit de voorbije ervaringen geanalyseerd of geëvalueerd en paste mechanisch haar succesvolle tactiek uit 1891 toe op analoge situaties. Maar het was niet alleen het gebrek aan analyse of evaluatie dat de partijtop inspireerde tot schabloondenken. Het koppelen van het stakingsparool aan de verwerping van het algemeen stemrecht was ook ingegeven door een gebrek aan "politieke moed". Aldus kon de partijtop iedere verantwoordelijkheid voor de staking afwentelen op de bourgeoisie (193), iets wat ongetwijfeld een sterk propagandistisch argument was ten aanzien van de "publieke opinie" (vooral de middenklasse), maar waar een partijleiding zich niet ten allen tijde kon achter verschuilen. Dit zou zich in de april dagen van 1893 wreken. Ook kunnen we ons afvragen in hoeverre de partijleiding gefascineerd was door het effect van de "zwevende" stakingsdatum. Deze werkte als een onzichtbare hand om de arbeidersmassa te elektriseren en in toom te houden (194).

Toen op 12 april de stakingsparolen uit Brussel verstuurd werden, was de eerste slag al verloren. De bourgeoisie was zich volkomen van dit feit bewust, want de progressistische *La Réforme* (van E. Feron) keerde zich vanaf de eerste dag heftig tegen de staking en hield dit vol tot de laatste dag (195). Volgens de krant was de staking ongewenst, omdat hierdoor het compromis met Beernaert in gevaar kwam en de bourgeoisie zich rond Ch. Woeste kon verenigen (196). De kans was op dat moment al verkeken om de parlamentsleden te doen terugkomen op het genomen besluit. Het algemeen stemrecht in de formule van Janson was nu eenmaal

(193) J. Volders meldde in *Le Peuple* van 12 april al dat de progressisten het project van Nyssens zullen stemmen omdat E. Feron de auteur was van een acceptable compromis. Volders oefende echter geen kritiek uit op deze gang van zaken. Zeker indien geen voordeel werd toegekend aan het bezit. Ook het manifest dat de B.W.P. aan de bevolking richtte (*Le Peuple*, nr. 104, 14.4.1893, blz. 1) bevatte de volgende passage: "...le Parti ouvrier a pris la résolution de lutter, et de lutter jusqu'au bout, contre tout système qui accorde des privilèges à la propriété". Een brief van E. Feron (d.d. 12 april) waarin hij de staking afkeurde en het pluraal stemrecht aanpreef, werd echter door de Algemene Raad afgekeurd (*idem*, blz. 1). Blijkbaar durfde Volders op dat moment de Waalse afgevaardigden nog niet van het tegenovergestelde overtuigen.

Het manifest van de Algemene Raad bevatte trouwens de opmerkelijke passage: "Nous avons fait tout ce qui était humainement possible pour arriver au Suffrage universel sans recourir à la grève générale", *Le Peuple*, nr. 104, 14.4.1893, blz. 1. (194) De nochtans revolutionair gezinde militant H. Roger had op 10 april te Quaregnon tevergeefs tot geduld aangespoord.

(195) Dit was vooral het redactionele werk van de ex-anarchist G. Lorand.

(196) Zie *La Réforme*, nr. 102, 12.4.1893, blz. 1.

verworpen en enkel een minder democratisch voorstel maakte nog een kans. Maar daar hadden de socialisten zich wel mee verzoend (197). De staking werd nu gestreden om een of andere vorm van pluraal stemrecht. De staking verstevigde de positie van A. Beernaert ten aanzien van Ch. Woeste en nu kon Beernaert de progressisten gebruiken om de hele affaire te liquideren. Voor de B.W.P. kwam dit neer op het wel of niet aanvaarden van de formule van A. Nyssens, wat impliceerde dat de partijleiding gevangen werd in het dilemma : ofwel de totale nederlaag ofwel de revolutie doen zegevieren. De partijleiding weigerde uiteindelijk deze dwangpositie te accepteren, maar had van de andere kant haar autonomie verloren bij het bepalen van een andere tactiek. De B.W.P. was vanaf het uitbreken van de staking volledig overgeleverd aan haar progressistische bondgenoten. De B.W.P. was niet alleen bij de onderhandelingen buitenspel gezet, maar fungeerde nu als een *nilobject* om aan een bepaalde formule (hier het project van A. Nyssens) een zekere politieke waarde en betekenis toe te kennen (198). De formule van Nyssens was voor de bourgeoisie acceptabel indien de B.W.P. de volledige prijs wenste te betalen : de staking opheffen. Ook al weigerde de B.W.P. te kiezen voor het dilemma "revolutie of contra-revolutie" (wat een avonturistisch perspectief inhield), toch was zij, gezien de objectieve verhoudingen van dat ogenblik, niet meer in staat te functioneren als beslissende factor in het politieke gebeuren.

Daarbij kwam nu aan het licht dat de B.W.P. verzuimd had een duidelijke strategie uit te stippelen, wat makkelijk kon leiden tot besluiteloosheid aan de top en tot avonturistische initiatieven aan de basis. De bestorming van en de daaropvolgende slachting bij de zogenaamde "bougiefabriek" te Borgerhout illustreert dat avonturisme. Het is evident dat een dergelijke ontwikkeling aan de basis de paniektoestand in de partijtop alleen maar kon aanwakkeren. De grote tacticus die A. Beernaert steeds was, kon, geholpen door de koel-berekende E. Feron, op een dergelijk moment makkelijk de buit binnen halen. Na nauwelijks vijf stakingsdagen, toen de massa

(197) Weinig glorieus was de houding van A. Octors die op een meeting na het besluit van de Algemene Raad om te staken opriep om nog één dag te wachten, totdat de Kamer zich had uitgesproken over het voorstel van A. Nothomb (alg. stemrecht op 25 jaar). Hij werd overstemd door een woedende massa. Dit noopte de bedaagde Schenck tot de volgende tirade : "Si nous avons reculé aujourd'hui devant la Chambre, il n'en sera pas toujours ainsi. Je ne vous dis pas de vous armer, de prendre sur vous des revolvers ou des poignards, mais je vois dit de défendre votre vie". *La Réforme*, nr. 102, 12.4.1893, blz. 2.

(198) Cf. RENARD, o.c., blz. 113.

pas op de been was gebracht, moest de B.W.P.-leiding de werkhervatting afkondigen.

Louis Bertrand heeft uitvoerig de onderhandelingen beschreven die de Algemene Raad voerde met P. Janson en E. Feron op zondag 17 april (199). We zien dan de acteurs reageren in het kader van het politieke spel. P. Janson speelde een weinig glorieuze rol, maar E. Feron, die de voorgaande maanden de progressistische tactiek als geen ander had beïnvloed, wist dat de socialisten door de knieën moesten gaan en bleef onverzettelijk: het project Nyssens zou gestemd worden indien de staking ophield. Op dit moment zien we de liberale connectie heel concreet functioneren als een politiek "scharnier". De socialistische leiders hadden gehoopt dat de progressisten het belangrijkste gedeelte van hun eigen werk zouden opknappen en dat de dreiging van de algemene staking voldoende was om de bourgeoisie tot toegeven te dwingen. Maar in plaats van de progressistische fractie krachtig vooruit te duwen en deze connectie te hanteren als breekijzer in het burgerlijke kamp, lieten zij de progressistische politici op politiek niveau het initiatief behouden en functioneren als een *ingebouwd verdragingsmoment* in de politieke actie van de B.W.P. De liberale connectie belette op dat moment dat de B.W.P. zich kon manifesteren met haar volle politieke gewicht.

De B.W.P.-leiding kondigde het einde van de staking af, maar de oproep tot werkhervatting werd niet overal met dezelfde vreugde begroet (200). In de Borinage werd een tijdlang hardnekkig doorgestaakt, ditmaal voor de economische eisen. In de Brusselse

(199) L. BERTRAND, *Histoire de la Démocratie et du Socialisme en Belgique*, o.c., blz. 495 e.v. in deel II; ook in diens *Souvenirs d'un meneur socialiste*, L'Eglantine, Brussel, 1927, deel I, blz. 341 e.v.; beweerde dat E. van Beveren op 17 april radeloos te Brussel aankwam en meldde dat te Gent, nu de arbeiders geen reserves meer hadden, de enige uitweg was om de kazernes te bestormen en wapens buit te maken. E. van Beveren was inmiddels overleden en kon Bertrand niet rectificeren. Enkel de anarchiserende Jonge Wachten konden met dergelijke plannen hebben rondgelopen. De paniektoestand bij de leiders was grotendeels ingegeven door de angst dat de partij zou vernietigd worden. Zo riep Volders te Brussel op zich in te nemen, want anders kon "la Maison du Peuple" gesloten worden door de regering. *Le Peuple*, nr. 108, 18.4.1893, blz. 1-2. J. Volders bleek een groot aandeel gehad te hebben in de beslissing van de Algemene Raad om bij P. Janson en E. Feron te gaan onderhandelen. J. Volders had al op eigen houtje toezeggingen gedaan aan Feron, nog voordat de partijtop ingelicht was. *Le Peuple*, nr. 132, 12.5.1893, blz. 1. Deze versie wordt niet door L. Bertrand vermeld.

(200) Cl. RENARD, o.c., blz. 129.

Federatie werd de Algemene Raad gekritiseerd (201), maar globaal genomen werd de werkhervatting niet ervaren als een nederlaag.

3.7. naar het parlement

Nu de arbeidersklasse het algemeen stemrecht had veroverd, kon de B.W.P. op haar élan doorgaan. De partij was helemaal niet aangeslagen door de halfmislukte stakingsactie. Integendeel, de verkiezingskoorts werkte als een heilzame stimulans om nog bredere lagen van de bevolking te bereiken, ook op het platteland. De partij ging zich interesseren voor de "agrarische kwestie" (202) en deze kwestie wetenschappelijk doorlichten. De politieke visie van de partij verbreedde zich en de partijleiders raakten zelfs verwickeld in theoretische discussies. In deze sfeer kwam eindelijk de theoretische principeverklaring van de B.W.P. tot stand (1894).

Maar de verovering van het stemrecht betekende nog niet dat hiermede de "liberale connectie" op de achtergrond geschoven werd. De algemene verkiezingen van 1894 maakten de alliantiepolitiek ten aanzien van de liberalen uiterst actueel. Het was andermaal E. Vandervelde die de leiding nam van de "principiëlen", en op het congres van Quaregnon (1894) ageerde tegen de kiesallianties. De tegenstanders van de allianties leden een zeer nipte nederlaag, weer doordat de opportunisten de autonomie van de federaties bij het aangaan van tactische allianties bepleitten (203).

Bij de parlamentsverkiezingen kwamen enkel te Luik en te Namen allianties met de liberalen tot stand. Te Brussel gingen

(201) L. Bertrand verdedigde de gevoerde politiek door te wijzen op het feit dat uit "une situation mauvaise tout le parti possible" gehaald werd (*Le Peuple*, nr. 131, 11.5.1893, blz. 1).

(202) Uitvoerig bij J. CRAEYBECKX, "De agrarische depressie van het einde der XIXe eeuw en de politieke strijd om de boeren", *BTNG*, IV, 1973, 1-2, blz. 191-230, V, 1974, 1-2, blz. 181-226. Deze discussie in de B.W.P. viel in een internationale tendens. Zie Ph. GRATTON, *Les luttes de classes dans les campagnes*, Ed. Anthropos, Parijs, 1971; H.G. LEHMANN, *Die Agrarfrage in der Theorie und Praxis der deutschen und internationalen Sozialdemokratie. Vom Marxismus zum Bolschewismus*, (Tübinger Studien zur Geschichte und Politik), J.C.B. Mohr, Tübingen, 1970; H. HESSELBARTH, "Der Aufkommende Revisionismus in der Bauernfrage und Karl Kautsky", in *Marxismus und deutsche Arbeiterbewegung. Studien zur sozialistischen Bewegung im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts*, (Deutsche Akademie der Wissenschaften. Zentralinstitut für Geschichte), Dietz, Berlin, 1970, blz. 331-398; "Le Marxisme et la Question agraire", in *Le Fil du Temps*, 1968, nr. 2; 1970, nrs. 6 en 7.

(203) Parti Ouvrier Belge, *Congrès annuel tenu à la Salle Matton à Quaregnon*, Brussel, 1894 (coll. Inst. E. Vandervelde en IISG Amsterdam).

uiteindelijk alle liberalen met een gezamenlijke lijst de verkiezingen in, doch de socialisten slaagden erin op eigen kracht 40.000 kiezers aan te spreken. In de ballotage besloten de partijleiders op het laatste ogenblik alle liberalen, ook de doctrinaire (die zich nu verkochten als "les modérés"), te steunen tegen de clericalen. Doch vele doctrinaire kiezers waren zo geschrokken van de politieke aardverschuiving dat zij hun stem uitbrachten op de katholieke lijst. Dat gebeurde ook in andere arrondissementen waar de socialisten in ballotage kwamen tegen de katholieken. Te Brussel hadden alle anti-clericale krachten makkelijk de katholieken kunnen overvleugelen indien de alliantie volledig gevolgd was geworden. Maar dan zou de katholieke regering gewankeld hebben. De doctrinaire kiezers kozen liever door de politieke zekerheid (204).

Door de houding van E. Feron en P. Janson was er in het progressistische kamp een linkervleugel ontstaan die de strijd voor het algemeen stemrecht, dit in tegenstelling tot E. Feron, wel wenste voort te zetten en daarom aandrang op een coalitie met de B.W.P. Toen bij de parlamentsverkiezingen in 1894 de progressistische leiders de B.W.P. in de steek lieten, verlieten de radicalen met hun orgaan *La Justice* de Brusselse "*Association libérale*" (205). Zo werd de B.W.P. verrijkt met de toevloed van een aantal briljante advocaten (G. Grimard, E. Brunet, M. Hallet, L. Furnemont, H. La Fontaine) of markante figuren, zoals de Antwerpse arts M. Terwagne of de vrijdenker R. Rens.

Te Charleroi had de niet-verkiezing van L. Fagnart (in 1892) de progressisten erg misnoegd en in 1893 ontstond, na afloop van de algemene staking, een sterke concentratiebeweging van alle progressistische krachten door de oprichting van een nieuwe partij: "*La Fédération démocratique*". Deze federatie poogde alle liberale democraten en de arbeiders-elementen te verzamelen om democratische kandidaten voor de Kamer verkozen te krijgen (206). Daar de B.W.P. in het bekken nog erg zwak vertegenwoordigd was en niet eens een eigen federatie bezat, kon de partijtop enkel verbaal

(204) *Le Peuple*, nr. 296, 24.10.1894, blz. 1.

(205) *La Justice. Journal hebdomadaire*, verscheen vanaf 18.5.1893 te Brussel; was in oktober 1894 een gratis kiesblad dat de B.W.P. steunde; laatst gevonden nummer 35, 15.9.1895 (coll. Kon. Bib. en Stadsarchief Brussel). H. La Fontaine verscheen op het Internationaal Congres te Zurich in 1893 als afgevaardigde van deze groep (*Le Peuple*, nr. 212, 10.8.1893, blz. 1). De aanvankelijke tendens was om een "socialistische partij" voor de middenklasse op te richten.

(206) *Le Peuple*, nr. 141, 21.5.1893, blz. 1.

reageren via heftige artikels van E. Vandervelde (207). De B.W.P. kon niet beletten dat de "*Fédération démocratique*" snel vaste voet kreeg in het bekken en in 1894 een akkoord sloot met de Ridder van de Arbeid. Vooraanstaande leden van de Ridder waren intussen toegetreten tot de "*Fédération démocratique*". De B.W.P. leek volkomen buitenspel gezet, te meer daar de werfkracht van de "*Fédération*" ongemeen groot was. Dank zij een blad als *Le Journal de Charleroi* en propagandisten van het formaat van L. Fagnart, J. des Essarts, P. Pastur en J. Destrée was het succes verzekerd. De reactie van de B.W.P. was het snel organiseren van een eigen federatie en het sturen van de partijleiders naar de meetings. Maar het succes was erg relatief. De partijkrant *Le Peuple* kon niet doordringen, ook al omdat de Ridder een strikte boycot hadden uitgesproken. Conflicten tijdens stakingsacties bleven ook niet uit. Maar naarmate de verkiezingen van 1894 naderbij kwamen, was het mobiliseren van alle krachten om in de eerste ronde de koppositie in te nemen, zeer gewenst. Zo verenigden zich de drie fracties tot een politiek verbond: "*L'Union socialiste*". De drie afzonderlijke politieke groeperingen besloten de plaatsen op de lijst onderling te verdelen. Aanvankelijk had de "*Fédération démocratique*" de helft van de kamerzetels opgeëist, maar de burgerlijke democraten moesten ten slotte genoeg nemen met twee plaatsen (deze gingen via hun poll naar L. Fagnart en J. Destrée). De B.W.P. duidde F. Cavrot en H. Léonard aan terwijl de Ridder hun voormannen J. Caeluwaert en J. Lambillotte naar voren schoven. De twee overige plaatsen werden toegekend aan E. Vandervelde, als "nationale socialist" en aan L. Furnemont (208). L. Furnemont woonde wel te Brussel en was geen lid van de B.W.P., maar wel van de groep "*La Justice*", doch hij was een kind uit de streek en zeer populair bij de Ridder van de Arbeid. De "*Fédération démocratique*" was tevreden met de lijstsamenstelling, want uiteindelijk had haar visie getriomfeerd: er

(207) E. Vandervelde: "la Fédération démocratique n'est pas un parti de classe; bien plus, ce n'est pas un parti, mais un groupe local, progressiste à droite, socialiste à gauche". Hij wijst op het gevaar dat "un grand nombre de politiciens plus ou moins louches" hierdoor de kans krijgen. De toetssteen moet zijn: "Lutte des classes; socialisme international". "Le groupes intermédiaires" in *Le Peuple*, nr. 26.6.1893, blz. 1. Hieruit blijkt ook dat Vandervelde op dat moment een belangrijke ideologische evolutie heeft ondergaan en de "klassenstrijd" aanvaard, terwijl hij een tijdje voordien, in navolging van H. Denis minder positief over deze strijdvorm oordeelde.

(208) *Le Peuple*, nr. 260, 17.9.1894, blz. 2. In de apologetische werken over het Belgisch socialisme ontbreken veelal vermeldingen over de toestand te Charleroi. Zelfs S. MASY & M. des ESSARTS zijn zeer summier hierover in hun *L'Histoire du Parti ouvrier belge*, s.p. s.d. (1938), blz. 80.

stonden vier bourgeois en vier arbeiders kandidaat.

De "*Fédération démocratique*" zou nog vele jaren als een afzonderlijke politieke organisatie los van de B.W.P. functioneren. Sommige voormannen waren toch lid van de B.W.P., maar dan via sommige vrijdenkersgroepen. J. Destrée, erg actief in de "*Fédération*", verscheen pas vanaf 1900 op de B.W.P.-congressen. Een uitgesproken progressistische advocaat als L. Fagnart hield zich zelfs opvallend afzijdig. Bij zijn dood in 1899 werd hij opgevolgd door de advocaat P. Pastur, wat erop wees dat de "zetelverdeling" strikt gevolgd werd. Hoe dan ook, te Charleroi had de liberale connectie gewerkt in de richting van een innig politiek verbond tussen de democratische bourgeoisie en de arbeidersklasse.

De overkomst van de groep rond "*La Justice*" te Brussel was niet meer dan een logische stap van een aantal "radicalen" zonder veel aanhang in burgerlijke kringen. Ideologisch gezien importeerden zij een bepaald soort "socialisme", dat gedoceed werd door de proudhoniëten H. Denis en G. De Greef (209). Beide professoren verlieten in 1894 definitief het progressistische kamp en sloten zich, samen met E. Picard, aan bij de B.W.P. H. Denis werd te Luik als compromiskandidaat gekozen als elfde man op de lijst. Hij was zowel voor de progressisten als de socialisten symbolisch acceptabel. G. De Greef kandideerde te Brussel op de socialistische lijst. E. Picard en J. des Essarts werden door de provincieraad van Henegouwen als provinciale senatoren verkozen. Maar in ruil voor de liberale steun hadden de socialisten ook een doctrinair als Bara tot senator moeten kiezen. Te Luik verkozen de socialisten en de progressisten P. Janson tot senator.

De B.W.P. behaalde in 1894 28 kamerzetels. Daarmee werden de liberalen ruimschoots voorbijgestreefd. Maar al na de eerste ronde bleek dat de socialisten ergens hoopten dat deze verkiezingen al de

(209) In "Notre Programme" van het eerste nummer beroepen zij zich op het evolutionisme van E. de Laveleye, het collectivisme van C. De Paepe, de sociologie van G. De Greef, "la puissance morale du mouvement de rénovation sociale" van H. Denis. In september 1894 voltrok zich de volledige breuk met de *Association libérale* te Brussel, toen de progressistische leiders liever een alliantie met de doctrinair wilden dan met de B.W.P. De positie van *La Justice* en vooral van haar leden is erg ingewikkeld. H. La Fontaine was al enkele jaren een vooraanstaand lid van de Brusselse socialistische studenten, aangesloten bij de B.W.P. Max Hallet verzorgde al de juridische kroniek voor *Le Peuple*. R. Rens zou na 1900 evolueren naar de syndicalistische vleugel in de B.W.P. rond *L'Exploité* (zie M. STEINBERG, "A l'Origine du Communisme belge", in *Cahiers marxistes*, 1970-1971, 8, blz. 3-34).

katholieke meerderheid zouden kunnen doen wankelen (210). Dat gebeurde niet, maar de socialistische hoop op een eventuele progressistische minderheidsregering die een hele reeks hervormingen zou realiseren, was daarmee nog niet verzwonden. Ook hier weer speelde volledig de liberale connectie.

4. EEN FUNCTIONELE ANALYSE

4.1. Aspecten van de liberale connectie

4.1.1. De liberale connectie van de B.W.P. moeten we begrijpen als een concrete vorm van electorale bondgenotenpolitiek, waarbij de autonome acties van de arbeidersmassa's enkel ingeschakeld werden als aanhangsel van de parlementaire actie. Veelal offerde de B.W.P. haar autonomie op aan een goede samenwerking met de liberalen. Stakingsacties ontstemden de liberale bondgenoot en werden daarom afgeremd. De Waalse arbeidersmassa hechtte veel minder belang aan de kiesallianties en verkoos de algemene staking als middel om de politieke en economische eisen kracht bij te zetten. De Brusselse partijleiders geraakten voortdurend gekneld tussen een ongeduldige massa - die de basis van haar macht vormde - en de wil om vooral electorale samenwerking met de liberalen te bedrijven.

4.1.2. Van de kleinburgerlijke beroepsgroepen (Brussel) en van de functionarissen in de coöperaties (vooral Gent) ging een dominerende ideologische en praktische invloed uit. Vertegenwoordigers uit deze lagen monopoliseerden de politieke functies. Omdat het Bureau van de Algemene Raad te Brussel gevestigd bleef, kreeg deze invloed een permanent karakter. Radicale figuren, zoals de typograaf G. Maes, kregen nauwelijks een kans voor een benoeming in het Bureau. De aantrekkingskracht van het hoofdstedelijke politieke leven oefende op het functioneren en de ideologie van de partij een zeer grote invloed uit. Deze invloed concretiseerde zich in een sterk opportunistische electorale politiek. Nog voordat de B.W.P. afgevaardigden naar het parlement kon sturen, was het parlementarisme sterk in het politieke denken doorgedrongen, vooral door de houding van de Brusselse beroepsgroepen n.a.v. de

(210) "Si au scrutin de ballottage du 21 les partis d'opposition l'emportent partout, le gouvernement clérical ne disposera plus à la Chambre que de deux voix de majorité..." *Le Peuple*, nr. 290, 17.10.1894, blz. 2. Zie ook A. Delporte, *idem*, nr. 294, 21.10.1894, blz. 1.

gemeenteraadsverkiezingen, waarbij coalities met de liberalen traditie waren. Het streven naar arbeidershervormingen in de gemeenteraadspolitiek vormde de basis voor de latere parlementaire politiek. Maar dit streven was vooral ingegeven door de specifieke positie van de beroepsgroepen en veel minder door die van de ongeschoolde arbeidersmassa. Deze massa kwam daardoor onder voogdij van de arbeidersaristocratie.

4.1.3. Een radicale oppositionele stroming kon zich na het mislukte experiment van Alfred Defuisseaux niet meer doorzetten. De tegenstelling tussen de radicale en tot actie bereide Waalse afgevaardigden en de voorzichtige partijleiding bleef latent en barstte af en toe uit op de congressen, doch de oppositie kon geen vuist maken omdat zij elke cohesie ontbeerde. De oppositie miste een goed geformuleerde ideologie of theorie. De meningsverschillen konden zich nooit ideologisch, enkel maar praktisch en tactisch vertalen, waardoor de tegenstellingen veelal in het persoonlijke of het emotionele vlak bleven hangen. Daardoor konden de tegenstellingen ook overbrugd worden door het beroep doen op de "goede wil". De partijleiding bewaarde de eenheid door het presenteren van "centristische" moties, die de tegenstellingen verhulden. De partijleiding kon steeds beroep doen op de "eenheidsreflex" om het vertrouwen van het congres af te dwingen. De oppositie kon daarentegen nooit een krachtige woordvoerder naar voren schuiven om de zittende autoriteiten te doen buitelen.

4.1.4. De algemene stakingen functioneerden als motor van de beweging voor het algemeen stemrecht en sleurden steeds bredere lagen van de arbeidersklasse mee in de actie. Dit drukte zich op het politieke vlak uit in een steeds stijgende invloed van de B.W.P. Maar van de andere kant weigerde de partijleiding het wapen van de algemene staking te erkennen als de meest functionele actieform. De leiding moest zich ten slotte neerleggen bij de feitelijkheid van de uitbrekende algemene stakingen en de algemene staking in haar partij-ideologie integreren. Daarom werd het "legale" karakter van de staking voortdurend beklemtoond, waardoor het verschijnsel juridisch-politiek vertaald werd in het heersende normensysteem. Op praktisch vlak moest de partijleiding echter reageren tegen de stakingsdrift van de mijnwerkers. E. Anseele zocht de oplossing in een georganiseerde algemene staking, met de wetenschap dat deze

vele jaren van voorbereiding zou vergen eer de graanschuren gevuld waren (211). Maar een dergelijk voorstel was niet realiseerbaar zonder een omvangrijk partijapparaat, vandaar dat deze droom pas in 1913 gerealiseerd kon worden. Inmiddels poogde de partijleiding de energie van de massa te kanaliseren via grootse straatmanifestaties. Dergelijke straatwandelingen te Brussel werden ook georganiseerd om de progressisten mee te krijgen en de kleine burgerij (de winkeliersstand) commerciële voordelen te verschaffen (212), zodat hun goodwill ook geoogst kon worden. Het wapen van de algemene staking werd door de partijleiding vooral gehanteerd als een voorwaardelijk afschrikkingsmiddel. Vandaar dat de algemene staking vooral als iets "onvrijwilligs" opgevat werd: niet de B.W.P. was er verantwoordelijk voor maar de bourgeoisie door haar gedrag. Daarom hoefde de B.W.P. ook niet doelbewust een staking te organiseren en te leiden. Zo bleef ook de mogelijkheid om buiten de legale kaders te breken verhuld.

4.1.5. De B.W.P.-leiding slaagde er nooit in de progressistische bondgenoten op een efficiënte wijze onder politieke druk te zetten, waardoor de progressistische politici een ongemeen grote bewegingsvrijheid kregen. De liberale connectie werkte in de tactiekbepaling en in het voeren van de politieke actie als een ingebouwd verdragingsmechanisme.

(211) In opdracht van de partij schreef E. Anseele in 1888 de brochure *De Algemeene Werkstaking*, (Gent, 1888), waarin hij zijn ideeën nogmaals uitdrukte, na tijdens meetings in Wallonië enkel maar woedekreten ontvangen te hebben.

(212) Relevant was bijvoorbeeld de bevoorrading van de manifestanten op de grote betoging van 10 augustus 1890: "Le service du ravitaillement des manifestants se fera par les cabaretiers, boulangers et boutiquiers de St-Gilles et de Forest que le Parti ouvrier engage à venir avec des vivres et liquides, à des prix raisonnables, au Parc de St-Gilles(...)". *Le Peuple*, nr. 22, 10.8.1890, blz. 1. Tijdens de nationale betoging op 15 augustus 1886 hing de B.W.P. zelfs een affiche uit dat de betoging gunstig was voor de Brusselse commercie, wat ach teraf de verontwaardiging van de mijnwerkersleiders opwekte.

4.2. De partijstructuur

4.2.1. De gedecentraliseerde structuur van de B.W.P. (213) en de autonomie van de federaties maakten een gecentraliseerd actiemodel onhanteerbaar. De massa, vooral in de Borinage, kreeg veel speelruimte om de partijtop middels spontane en directe acties onder druk te zetten, maar toch kon de partijtop deze haard van onrust meestal isoleren. In tijden van relatieve rust kon de partijtop erg autonoom functioneren. De Nationale Mijnwerkersfederatie vormde meermalen een gevaarlijke rivaal, maar op beslissende momenten konden de mijnwerkers geen vuist maken om hun visie door te drukken. De oorzaken moeten we zoeken in de federale structuur van de mijnwerkersbond, in het feit dat de Ridders van de Arbeid gebrand waren op hun autonomie en dat de Luikse Mijnwerkersfederatie erg zwak bleef. Hierdoor kwam het zwaartepunt van de strijd voortdurend in Henegouwen te liggen.

4.2.2. Door het federalisme kon de partijtop de alliantiepolitiek met de liberalen consolideren. De federaties kregen de vrijheid om al of niet kiesverbonden af te sluiten, waardoor de opportunistische federaties gewoon hun politiek konden doorzetten en de gelijkgezinden in de meer radicale federaties vrijuit propaganda voor hun opvattingen konden blijven maken.

4.2.3. De B.W.P. organiseerde de arbeiders hoofdzakelijk rond de coöperatieve bakkerijen, wat het kweken van een attentistische houding in de hand werkte en de politieke en syndicale organisaties verzwakte. Het ideologische peil van de partij bleef hierdoor laag. Maar in de partij was men zich hiervan niet bewust en dachten de leiders, zeker dezen die actief hadden meegeholpen aan de bouw van steeds grotere "arbeiderspaleizen", dat de B.W.P. een voorbeeld was voor het buitenland. Door de ontwikkeling van de coöperatie werd de invloed van de arbeidersaristocratie niet aangetast en kreeg zelfs voortdurend versterking van de groeiende arbeidersbureaucratie. Uit beide groepen werd bij voorkeur het politieke personeel gerecruteerd,

(213) Het federalisme was sterk in de traditie geworteld. Zie uitvoerig D. DE WEERDT, *De Belgische Socialistische Arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm. 1872-1880*, Stichting C. Huysmans-ontwikkeling, Antwerpen, 1972, passim. De gecentraliseerde structuur van de Duitse sociaal-democratie werd in de hand gewerkt door de anti-socialisten wetten (1878-1890) van Bismarck. Uitvoerig bij E. ENGELBERG, *Revolutionäre Politik und Rote Feldpost. 1878-1890*, Akademie-Verlag, Berlijn, 1959.

ook al omdat de vaardigheden en de kennis bij de massa ontbrak. Hierdoor kon het belang van de bakkerij (214) boven het socialistisch ideaal prevaleren (215). De bakkerijen stimuleerden ook nog het regionale particularisme en het aangaan van opportunistische allianties met de liberalen.

4.3. De partij-ideologie

4.3.1. In de B.W.P. geloofden vele leiders dat de staat vele problemen kon oplossen en dat het staatsingrijpen de weg naar het socialisme kon effenen (216). In de partij bestond nog een sterke anti-autoritaire traditie, met neerslag in de theoretische werken van C. De Paepe en E. Vandervelde (217), maar de "leaders" waren desondanks gewonnen voor grotere bevoegdheden bij het staatsapparaat. De ideologische strijd tussen bourgeoisie en arbeidersklasse nam daardoor in België de vorm aan van een debat tussen het "laisser faire" en het "interventionisme" (218).

(214) Te Antwerpen waren de *Vrije Bakkers* gekant tegen de algemene staking, zoals blijkt uit D. DE WEERDT, *90 Jaar Coöperatie in Antwerpen, o.c.*, blz. 226, omdat dit de bakkerij kon schaden.

(215) Over de invloed van de coöperatie zie ook uitvoerig L. MICHIESEN, *Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging*, Masereel Fonds, Brussel, 1974, hoofdstuk X.

(216) "Ainsi partout s'infiltré le principe socialiste et s'accroît l'influence du mouvement d'émancipation qui conquerra l'Etat pour s'en servir au profit de tous", aldus J. Volders in *Le Peuple*, nr. 231, 18.8.1892, blz. 1. Volgens A. Dewinne meenden de arbeiders vroeger dat beiden venietigd moesten worden. "Il en est de même de l'Etat. Il a été un instrument de servitude, il deviendra un instrument de délivrance et d'émancipation". (*Le Peuple*, nr. 15, 15.1.1892, blz. 1.).

(217) Zie o.a. het theoretisch hoofdwerk van E. VANDERVELDE, *Le Socialisme contre l'Etat*, Institut E. Vandervelde, Brussel, 1949. Een nuttig overzicht van de ideeën bij R. ABS, *Emile Vandervelde*, Labor, Brussel, 1973.

(218) "...le collectivisme se développe... En Belgique surtout, où il y a une tendance à beaucoup organiser en service public, le suffrage universel dès qu'il sera maître de lui-même, réalisera de grandes et pratiques choses sous ce rapport." J. Volders, in *Le Peuple*, nr. 259, 15.9.1892, blz. 1. "Les lois sur les sociétés ont permis de créer de vastes exploitations financières, véritable féodalité, plus terrible pour les pauvres que celle d'avant 1789. (...) Eh bien, quand les socialistes seront les maîtres dans l'Etat et dans les Communes importantes, ils devront, pour faire sortir la classe ouvrière de sa situation présente et l'élever sans cesse (...)... etc., Louis Bertrand in *Le Peuple*, nr. 265, 22.9.1890, blz. 1.

4.3.2. Het veroveren van het stemrecht werd onmiddellijk gerelateerd aan de concrete betekenis ervan voor de sociale wetgeving. Ook werd aan het stemrecht zelf al te veel deugden toegekend, waardoor de functie van de strijd voor het stemrecht met betrekking tot het creëren van bredere perspectieven nooit aan bod kon komen (219).

4.3.3. De illusie inzake het stemrecht verstevigden het geloof in de parlementaire democratie op een moment dat deze in een aantal landen in discredit was geraakt door schandalen (Boulanger, Panama, Dreyfus) of dat de bourgeoisie zelf niet meer geloofde in de burgerlijke democratie en de staatszaken in handen liet van de aristocratie (Duitsland). Dit alles moeten we relateren aan de specifieke Belgische toestanden, waarbij de heersende klasse lange tijd had kunnen regeren via een beperk kiesrecht (cijs). Dit kweekte een permanent ongenoegen in kleinburgerlijke kringen. Zo zien we voortdurend een democratische agitatie ontstaan rond de strijd voor het algemeen stemrecht (220). De opkomende sociaal-democratie kon hierdoor terugvallen op een burgerlijk-democratische traditie, wat in Wallonië zelfs de vorm aannam van een herleving van de jacobijnse ideologie (A. Defuisseaux). De verwantschap met het progressisme is hier zeer duidelijk en sluit zelfs aan bij de familietraditie van Defuisseaux.

4.3.4. De theoretische zwakte van de B.W.P. maakte een analyse van de objectieve verhoudingen onmogelijk en de toegetreden intellectuelen brachten vooral het proudhonisme en het positivisme mee. Dat gold niet alleen voor de groep rond "La Justice", maar ook voor E. Vandervelde en L. de Brouckère (221). Het marxisme kwam

(219) "Lorsque les machines appartiendront à l'Etat et que l'Etat, par le suffrage universel, représentera véritablement la nation, les machines fonctionneront au profit de tous et leur emploi permettra, au fur et à mesure des progrès nouveaux, de diminuer le nombre des heures de travail." Louis Bertrand in *Le Peuple*, nr. 125, 5.5.1890, blz. 1.

(220) "Le but du socialisme n'est pas du tout l'asservissement ou la sujétion de la bourgeoisie, mais la réalisation d'une égalité aussi parfaite que possible, l'attribution à chacun des fonctions sociales auxquelles il est adopté (...)", J. Volders, in *Le Peuple*, nr. 244, 1.9.1891, blz. 1. Zie uitvoerig over de democratische onderstroming het imposante materiaal verzameld door E. WITTE, (o.c.). E. Vandervelde zocht naar historische analogieën en zag in de algemene staking en de beweging voor het stemrecht een vorm van Chartisme, want ook de Britse radicale democraten hadden de aanvankelijke aanzet voor de beweging gegeven. (In *Le Peuple*, nr. 12, 12.1.1892, blz. 1).

(221) R. ABS, o.c., passim. G. GALAND, *Louis de Brouckère*, Labor, Brussel, 1970.

nooit tot volle wasdom en beperkte zich tot de socialistische studenten en hun talentvolle woordvoerder L. Meysmans (222). Vandaar dat vele partijleiders zich verwant voelden met het progressisme en pogingen ondernamen om P. Janson binnen te halen.

4.4. De machtsverwerving

4.4.1. Zowel ideologie als partijstructuur moeten we invullen in het totaal maatschappelijk proces. Het ageren voor het stemrecht was een fase in de machtsverwerving door de arbeidersklasse. De onderworpen en politiek rechteloze positie van de arbeidersklasse kon, middels het revolutioneren van de produktieverhoudingen, zich potentieel uitdrukken in het verwerven van de politieke hegemonie. Maar het actiedoel van de B.W.P. was niet gericht op een directe wijziging in de socio-economische structuur, doch tendeerde meer naar het participeren in de macht, middels het verwerven van het stemrecht. De hulp van de liberalen werd essentieel geacht in dit proces. De ideologie van de partij was niet van die kwaliteit om een scherpe confrontatie met de heersende ideologie uit te lokken, want de partijdenkbeelden functioneerden als abstracte concepten om een aangevoelde wenselijkheid (compromis) te synthetiseren tot een hervormingspolitiek, waarbij deze synthese nooit de rol van een kritisch apparaat kon spelen ten aanzien van het eigen functioneren. Dit vertaalde zich ten slotte in het accepteren van een vreemde vorm van ideologisch pluralisme in de mengelwerken van figuren als E. Picard (nationalisme en anti-semitisme), J. Destrée en C. Demblon (wallingantisme); C. Huysmans (flamingantisme); L. Bertrand

(222) Zie uitvoerig onze "Een eerste marxistische stroming in de Belgische Werkliedenpartij", in *Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel*, 16 jrg., nr. 1-2, 1973-1974, blz. 32-47. Via hun internationale studentenfederatie hadden de studenten wel contacten met leidende marxisten als F. Engels, P. Lafargue, J. Guesde en G. Plekhanov. L. Meysmans, L. de Brouckère en E. Vandervelde waren medewerkers van het te Parijs uitgegeven tijdschrift *L'Ere nouvelle*.

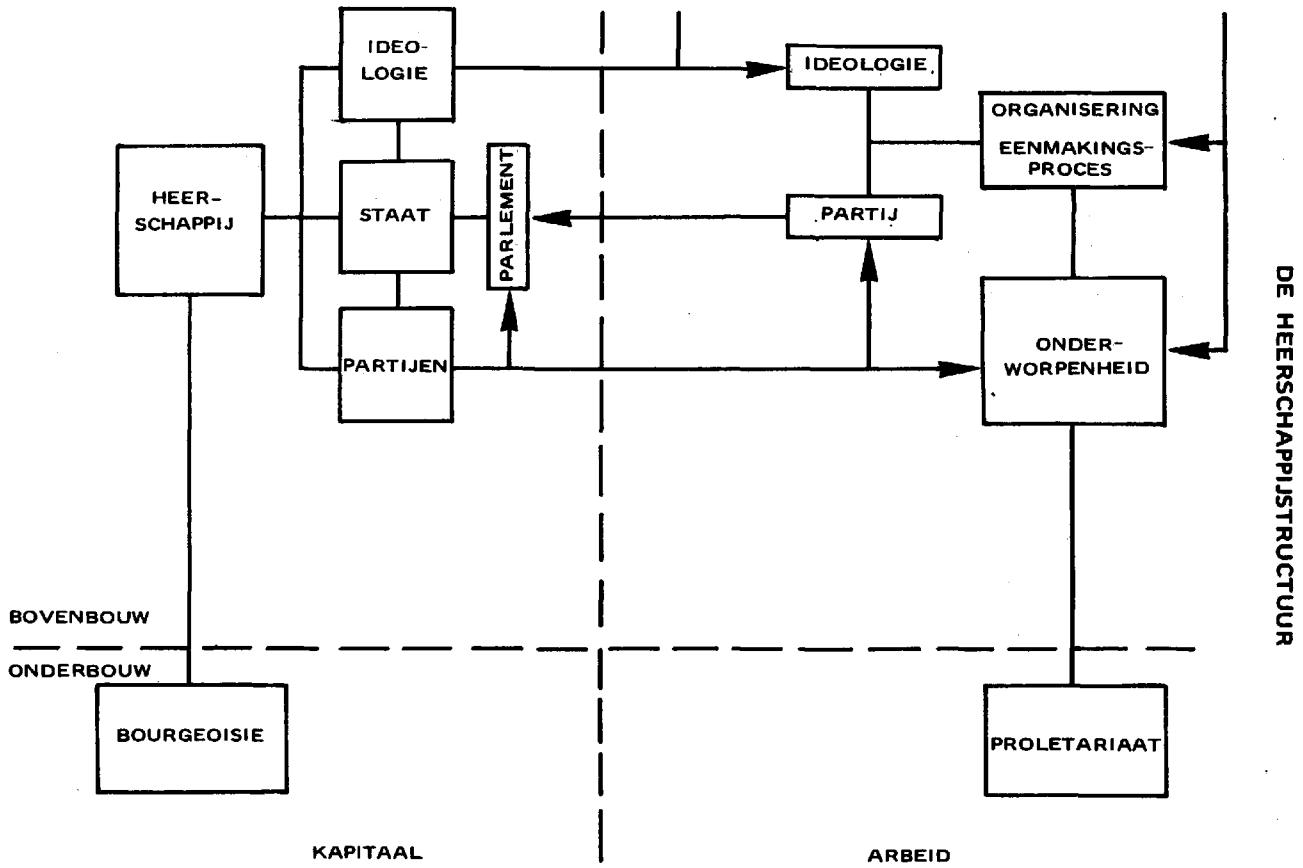
(reactionaire opvattingen over de vrouwenemancipatie) (223).

4.4.2. Deze elementen functioneerden op een bepaalde wijze in de toenmalige heerschappijstructuur (224) (fig. 1). De confrontatie met de bourgeoisie gebeurde vooral rond de participatie binnen het politieke systeem, waarbij de B.W.P.-leiding de neiging had om deze confrontatie voortdurend te isoleren middels het aangaan van coalities met de liberalen. Deze strategie was erop gericht om het conflict domein te institutionaliseren en een overlegstructuur op te bouwen ten einde voor de arbeidersklasse een proportionele plaats binnen het politieke systeem te veroveren. Het veroveren van de politieke macht werd vaak gerelateerd aan het historische voorbeeld van de machtsverwering van de bourgeoisie tijdens de Franse Revolutie en de Belgische omwenteling (1830). Dit was het enige model dat expliciet gehanteerd werd, terwijl de ervaringen van de arbeidersklasse uit 1848 en 1871 als ongelukkige gebeurtenissen ter zijde werden geschoven. De alliantiepolitiek van de B.W.P. met de liberalen kreeg op die wijze het beeld van een herleefd jacobinisme of "unionisme". We zien dus overleefde denkbeelden terug een plaats krijgen binnen een andere werkelijkheid en daardoor konden de tijdgenoten onvoldoende helderheid krijgen betreffende de objectieve voorwaarden om te komen tot maatschappijverandering. Aan de progressistische bourgeoisie werd vaak een te grote plaats toegekend en aan het progressisme als ideologie van de verdwijnende middenklasse mocht dan geen eindigheid toegeschreven worden (225).

(223) E. Picard gaf in 1890 lezingen over het racisme voor een studentenpubliek aan de U.L.B. (zie *Le Peuple*, nr. 67, 8.3.1890, blz. 1-2) en schreef in 1898 wekelijkse afleveringen over dit onderwerp in dezelfde krant. L. Bertrand verkeerde ook in een anti-semitische sfeer en loofde auteurs als E. Drumont (*Le Peuple*, nr. 72, 13.3.1890, blz. 1). E. Picard, L. Hennebicq en J. Destrée zouden zich tijdens de Dreyfus-affaire tegen Zola keren! Ten aanzien van de vrouw hield L. Bertrand er typische meningen van de arbeidersaristocratie op na: "Le rôle de la femme dans la société devrait être de soigner son ménage, d'élever ses enfants." (*Le Peuple*, nr. 76, 17.3.1890, blz. 1). Hij ging zelfs zo ver de voorbehoedmiddelen aan te klagen als "l'infanticide avant la lettre, si l'on veut, mais de l'infanticide" (*Le Peuple*, nr. 18, 18.1.1889, blz. 1), hetgeen C. De Paepe te gortig was. (*idem*, nr. 21, 21.1.1889, blz. 1).

(224) Analyses by N. POULANTZAS, *Pouvoir politique et Classes sociales*, Maspero, Parijs, 1971, 2 delen; ook diens recent *Les Classes sociales dans le Capitalisme d'aujourd'hui*, Ed. du Seuil, Parijs, 1974.

(225) Over de algemene theorie voor de geschiedschrijving zie A. LABRIOLA, *Essais sur la Conception matérialiste de l'Histoire*, reprint Gordon & Breach, Londen, 1970 (orig. 1902); G. PLEKHANOV, *Essai sur le développement de la conception moniste de l'Histoire*, Moskou, 1956.

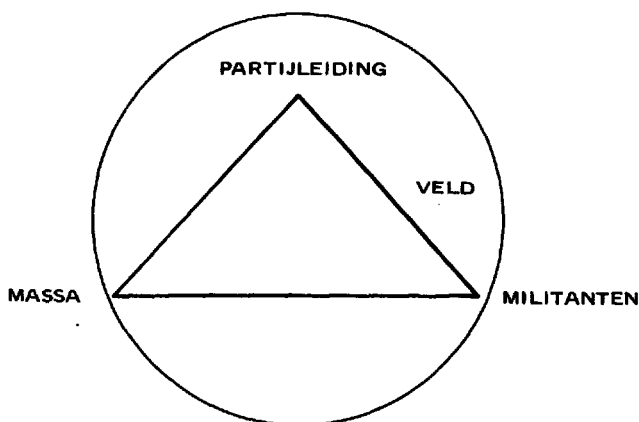
FIGUR 1 :

DE HEERSCHAPPIJSTRUCTUUR

4.4.3. De rol van het individu (de partijleider vooral) (226) werd in de B.W.P. gedetermineerd door een aantal historische factoren. De partijleiders zagen zich niet alleen als socialisten optreden, doch zeker en vooral als voorbeeldige democraten. De subjectieve keuzes en de permanente onzekerheid die het gedrag van de partijleiders voortdurend determineerden, kunnen we beschouwen als een afgeleide van de politieke dialectiek binnen een aantal objectieve en subjectieve verhoudingen en voorwaarden. Dit laatste kunnen we als het *politieke veld* van de B.W.P. en haar functioneren noemen (fig. 2).

FIGUUR 2 :

HET POLITIEKE VELD

(226) De generatie van marxistische theoretici was vooral begaan met de rol van het individu in de geschiedenis. Zie b.v. G. PLEKHANOV, "A Propos du Rôle de l'Individu dans l'Histoire", in *Oeuvres Philosophiques*, Ed. du Progrès, Moskou, deel 2, blz. 305-345. Concrete pogingen door D. DEVREESE, "Een onderzoek naar beïnvloeding en reactie: het voorbeeld van militanten van de arbeidersbeweging, België 1830-1884", in *Mededelingenblad. Orgaan van de Nederlandse Vereniging tot Beoefening van de Sociale Geschiedenis*, 1974, nr. 45, blz. 57-103. Analoog is er meer en meer belangstelling voor het concept klasse en de ontwikkeling van het klassebewustzijn, zie bijdragen van J. GIELE & G.J. VAN OENEN en Th. VAN TIJN in zelfde tijdschrift. Een volledig falen bij M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *Hendrik de Man*, Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen-Utrecht, 1972, veroorzaakt door het hanteren van het burgerlijk "rolbegrip" (zie hiertegen F. HAUG, *Kritik der Rollentheorie*, Fischer, Frankfurt, 1972) en het kritiekloos parafraseren van de mémoires van De Man.

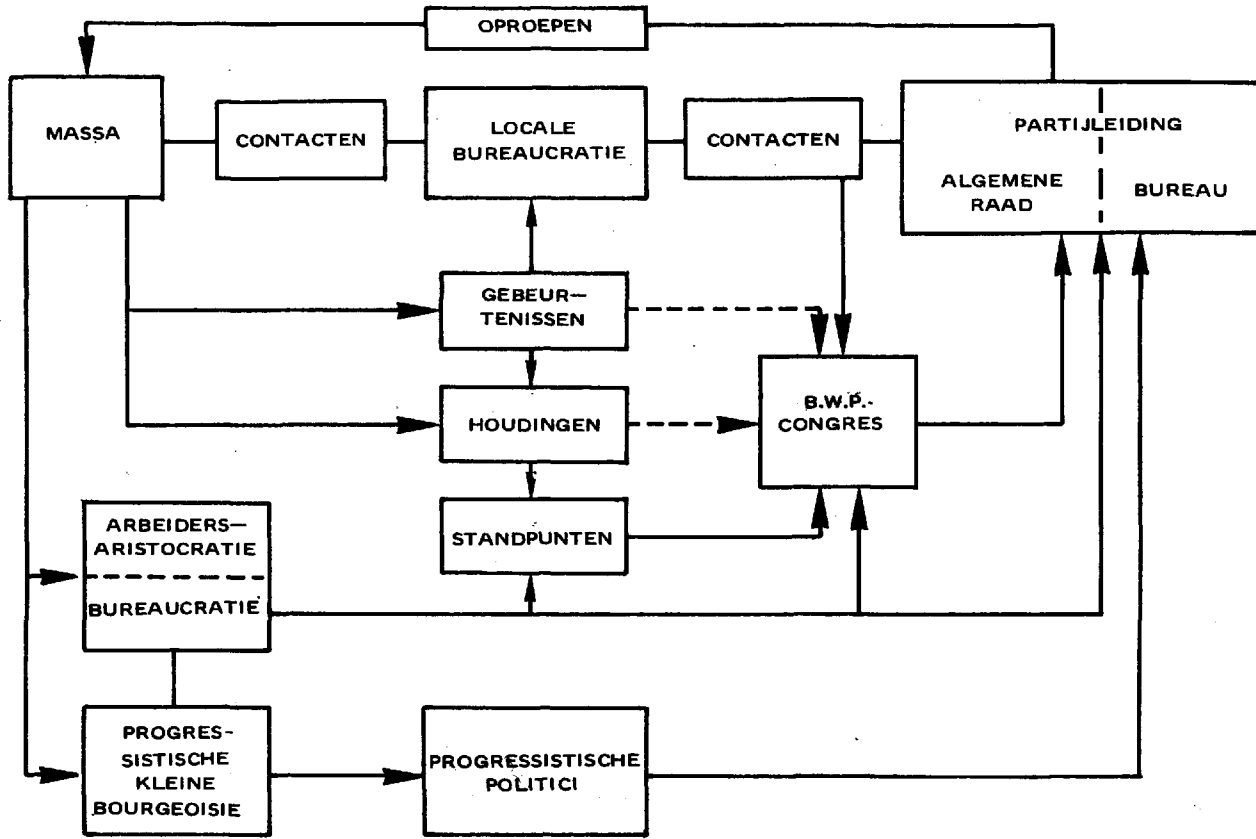
De partijtop zat bij het bepalen van haar strategie en tactiek gevangen in een aantal objectieve voorwaarden. De houding van de partijleiders kan slechts begrepen worden door een voortdurende koppeling met de inwendige dialectiek van het partijfunctioneren. De pressie van de basis vertaalde zich direct in het reageren van de militanten, vooral tijdens de op til zijnde stakingen. Tijdens de partijcongressen vertaalde zich dat in de houding van de partijleiders. Dezen deden voortdurend beroep op de partijeenheid en gooiden zelfs hun prestige en hun leiderschap in de weegschaal om de leiding te kunnen behouden. Ten aanzien van de liberale connectie poogden de partijleiders de gedecentraliseerde structuur van de partij te gebruiken om hun visie door te drukken. Hierbij werd gesteund op de invloedrijke arbeidersaristocratie en -bureaucratie.

4.4.4. Het *totale functioneren* van de partij (fig. 3) liet steeds een tweeledigheid zien. Er was de coalitiepolitiek met de liberalen, maar ook het impulsieve reageren van de mijnwerkersmassa. De maatschappelijke basis voor deze "verschijnselen" kunnen we vinden in de aanwezigheid van kleinburgerlijke arbeiderslagen en een ongeschoolde massa. De concentratiebeweging van het kapitaal had zich na 1880 in België al ruimschoots voltrokken, maar de klassenscheiding was nog niet zuiver. "Mittel- und Uebergangsstufen vertuschen auch hier (...) überall die Grenzbestimmungen" (227). De arbeidersaristocratie leefde te Brussel nog in symbiose met de progressistische kleine burgerij. De typisch "trade-unionistische" ontwikkeling (228) in de Brusselse beroepsgroepen en de succesvolle uitbouw van de coöperatieve bakkerijen verstevigden de ideologische invloed van het progressisme in de vorm van een socialistisch-positivistisch vooruitgangsidee (229).

(227) K. MARX, *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*, Dietz, Berlijn, 1965, deel 3, blz. 892.

(228) Vooral G. Defnet die in permanent contact stond met de Britse mijnwerkersbonden vertolkte voortdurend die visie. Zie o.a. *Le Peuple*, nr. 249, 6.9.1890, blz. 1. Over trade-unionisme zie R. HYMAN, *Marxism and the Sociology of Trade Unionism*, Pluto Press, Londen, 1971. Ook elementen bij E. VARGA, o.c., en bij LENINE, "L'Impérialisme, Stade suprême du Capitalisme", in *Oeuvres*, Moskou-Parijs, deel 22, blz. 201-327. Over Engeland een goede analyse bij A.-L. MORTON & G. TATE, *Histoire du Mouvement ouvrier anglais*, Maspero, Parijs, 1963 en bij R. MILIBAND, *Parliamentary socialism. A Study in the Politics of Labour*, Allen & Unwin, Londen, 1961.

(229) Het spreekt vanzelf dat deze analyse vrij summier is gehouden en dat verder onderzoek op basis van de politieke sociologie nog nodig is.

FIGUR 3 :
TOTALE FUNCTIONEREN VAN DE PARTIJ